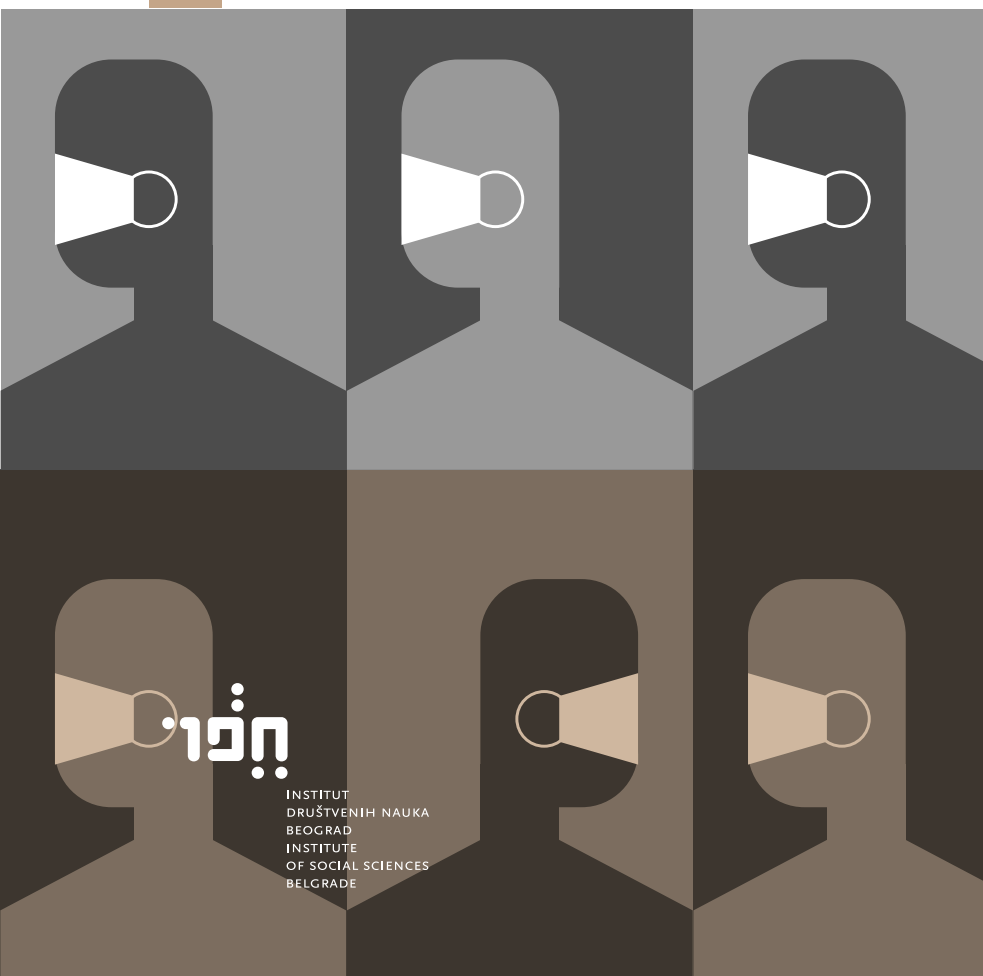

knjige sažetaka

COVID-19 Socio- demografski proces

*izazovi i posledice
pandemije*

חִפּוּר

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

COVID-19:
SOCIO-DEMOGRAFSKI PROCESI,
IZAZOVI I POSLEDICE PANDEMIJE

Edicija

Knjige sažetaka

Izdavač

Institut društvenih nauka
i Društvo demografa Srbije, Beograd 2021.

Za izdavača

dr Goran Bašić
dr Mirjana Bobić

Urednici

dr Ivan Marinković
Marko Galjak

Programski odbor

dr Mirjana Bobić
dr Mirjana Rašević
dr Biljana Radivojević
dr Vera Gligorijević
Marija Mucić
dr Ivan Marinković
Marko Galjak

Organizacioni odbor

dr Ivan Marinković
Marko Galjak
Marija Mucić

ISBN: 978-86-7093-244-9

*Knjiga sažetaka je pripremljena u okviru
Programa istraživanja Instituta društvenih nauka
za 2021. godinu koji podržava
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.*

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za demografska istraživanja

DRUŠTVO DEMOGRAFA SRBIJE

COVID-19:

*Socio-demografski procesi,
izazovi i posledice pandemije*

REGIONALNA KONFERENCIJA
BEOGRAD (SRBIJA) ONLINE
25. MART 2021.

KNJIGA SAŽETAKA

Sadržaj

- 7 ■ Mirjana Bobić
COVID-19: SOCIODEMOGRAFSKI PROCESI, IZAZOVI I
POSLEDICE PANDEMIJE
- SMRTNOST USLED PANDEMIJE IZAZVANE
VIRUSOM SARS-COV-2**
- 9 ■ Vladimir Nikitović, Daniela Arsenović i Ivana Magdalenić
KOLIKI JE UTICAJ COVID-19 PANDEMIJE NA
PORAST SMRTNOSTI? GLOBALNI PREGLED
PRELIMINARNIH ZVANIČNIH PODATAKA
- 13 ■ Ivan Marinković
POSLEDICE PANDEMIJE NA UKUPNU SMRTNOST
STANOVNIŠTVA U EVROPI
- 16 ■ Petar Vasić
PRELIMINARNA ANALIZA EFEKATA COVID-19 KRIZE
NA AGREGAT UMIRANJA U SRBIJI U 2020. GODINI
- 19 ■ Dario Mustač, Petra Međimurec i Ivan Čipin
UČINAK PANDEMIJE BOLESTI COVID-19 NA
MORTALITET U HRVATSKOJ
- 21 ■ Damir Josipović
COVID-19 AND THE EXCESS MORTALITY: WAS IT
POSSIBLE TO LOWER THE NUMBER OF DEATHS IN
SLOVENIA, COMPARING OTHER STATES IN THE
REGION?
- 23 ■ Aleksandar Majić i Draško Marinković
MORTALITET STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE
U KONTEKSTU PANDEMIJE COVID- 19
- 26 ■ Marko Galjak
PROBLEM PODATAKA O SMRTNOSTI U SRBIJI ZA
VREME PANDEMIJE IZAZVANE VIRUSOM KORONA

COVID-19 I POSEBNE POPULACIONE I DRUŠTVENE GRUPE

- 31 ■ Verica Janeska i Aleksandra Lozanoska
IMPACT OF COVID PANDEMIC ON THE NATURAL
POPULATION INCREASE IN NORTH MACEDONIA
- 34 ■ Zorica Mršević i Svetlana Janković
ŽENE I SOCIJALNA PRAVDA ZA VREME PANDEMIJE
- 38 ■ Mirjana Bobić
MAJČINSTVO U DOBA KORONE
- 41 ■ Mirjana Rašević i Katarina Sedlecky
ZNAČAJ PORUKA KORONA-KRIZE
ZA OČUVANJE SEKSUALNOG I REPRODUKTIVNOG
ZDRAVLJA U SRBIJI
- 44 ■ Sanja Klempić Bogadi i Sonja Podgorelec
STARIJI STANOVNICI I PANDEMIJA BOLESTI
COVID-19 – PRIMJER HRVATSKE
- 47 ■ Aleksandra Kalašić Miličević, Đorđe Terzin i Ana Gavrilović
ZDRAVSTVENO-SOCIJALNI PROBLEMI STARIH U
USLOVIMA PANDEMIJE U SRBIJI
- 50 ■ Lela Milošević Radulović
IZAZOVI INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH
TEHNOLOGIJA I STARIJI LJUDI U KONTEKSTU
PANDEMIJE COVID-19

COVID-19 – MIGRACIJE I TRŽIŠTE RADA

- 53 ■ Biljana Apostolovska Toshevska, Mirjanka Madzevikj
i Marija Ljakoska
THE UNEMPLOYMENT IN NORTH MACEDONIA
DURING COVID-19

- 55 ■ Suzana Marković Krstić
SOCIODEMOGRAFSKE IMPLIKACIJE PANDEMIJE COVID-19
U REPUBLICI SRBIJI
- 59 ■ Milica Vesković Anđelković
MOBILNOST GRAĐANA SRBIJE U DOBA PANDEMIJE
COVID-19
- 61 ■ Jelena Predojević-Despić
Uticaj COVID-19 PANDEMIJE NA BUDUĆNOST RADNIH
MIGRACIJA: IZMEĐU OŠTRIJER BITKE ZA TALENTE I JAČE
KONTROLE PRIVREMENIH MIGRACIJA
- 64 ■ Danica Šantić, Marija Antić i Milica Todorović
IZAZOVI U UPRAVLJANJU MIGRACIJAMA U REPUBLICI
SRBIJI U VREME PANDEMIJE COVID-19
- 66 ■ Marko Filipović i Nikola Krunic
ANALIZA DNEVNE POKRETLJIVOSTI STANOVNIŠTVA U
FUNKCIJI REAGOVANJA U VANREDNIM USLOVIMA
- 68 ■ Vlasta Kokotović Kanazir, Marija Drobnjaković i Milena Panić
MERA SAMOIZOLACIJE U SRBIJI TOKOM PANDEMIJE
COVID-19 – IZAZOV ZA POGRANIČNE OPŠTINE

COVID-19: sociodemografski procesi, izazovi i posledice pandemije

Predsedništvo Društva demografa Srbije i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka su 25. marta ove godine organizovali online naučni skup pod naslovom „COVID-19: socio-demografski procesi, izazovi i posledice pandemije“. Ideja je bila da se nadomesti praznina nastala odlaganjem tradicionalnog okupljanja demografa sa prostora bivše Jugoslavije u okviru naučnog skupa „Demografski izazovi na prostoru bivše SFRJ“, odnosno popularno nazvanog „April u Beogradu“.

Izbijanje pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2 bio je globalni društveni šok. Planeta se na čas zaustavila, države su se zatvorile spolja i iznutra, prekinut je sveukupni život, privredni, kulturni, društveni. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, virus korona je do sada odneo 2,9 miliona života u svetu, a zaraza je potvrđena kod 136 miliona ljudi. Uz obe Amerike i Evropa pripada najviše pogođenim regionima sveta.

Dugotrajnost koronakrize i neizvesnost oko vremena njenog okončanja čini da se ona uspostavila kao stanje, a ne kao prolazni akcedent. Već duže od godinu dana stanovništvo sveta živi novu socijalnu „normalnost“ u kojoj čovek nije u stanju da predvidi i kontroliše globalne rizike koje je sam izazvao. To je posledica razuzdane individualizacije, krize države blagostanja i društvene solidarnosti, uvođenja mera štednje, širenja transnacionalnog kapitalizma, bezobzirnog uništavanja prirodnih resursa itd.

Na skupu je prezentovano ukupno 21 izlaganje autora, istraživača iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Severne Makedonije i Srbije. Skup je otvoren uvodnim predavanjem Gordane Bjelobrk iz Republičkog zavoda za statistiku RS pod naslovom „Izazovi u prikupljanju podataka o smrtnosti tokom trajanja pandemije“. Izlaganja su organizovana u tri sesije: Smrtnost usled pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2, COVID-19 i posebne populacione i društvene grupe i COVID-19: migracije i tržište rada. Na kraju svake sesije učesnici su imali priliku da prodiskutuju nalaze i postavljaju dodatna pitanja autorima, odnosno iznesu sopstvena zapažanja.

Opšta je ocena i Predsedništva DDS i učesnika da je skup došao u pravom trenutku, da je odgovorio na potrebu za širom razmenom mišljenja i istraživačkih rezultata u regionu. Skup je bio izuzetno uspešan ne samo usled velike posećenosti (oko 50 učesnika) i očigledne aktuelnosti teme, već i važnosti da se koronakriza osvetli iz komparativnog, demografskog i šireg društvenog ugla, da se ispituju važne dimenzije, kao što su ažurnost i validnost podataka, sagleda svakodnevnica različitih populacionih grupa, migracije i mobilnost stanovništva itd.

Smrtnost usled pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2

Vladimir Nikitović*

Daniela Arsenović**

Ivana Magdalenić*

Koliki je uticaj COVID-19 pandemije na porast smrtnosti? Globalni pregled preliminarnih zvaničnih podataka

Jedan od posebnih izazova u pogledu uticaja pandemije COVID-19 na demografske procese tiče se kvaliteta i dostupnosti podataka o broju preminulih od novog uzroka smrti. To je razlog zašto su ocena i predviđanje promena demografskih pojava koje nisu pod direktnim uticajem pandemije (poput fertiliteta, migracija i sl.) postali veoma složen zadatak čiji je ishod daleko neizvesniji nego pre 2020. Podatke o broju umrlih od COVID-19, koje od država članica prikuplja i objavljuje Svetska zdravstvena organizacija (World Health Organisation – WHO), od početka prate kontroverze zbog neujednačenih kriterijuma između država za registrovanje umrlih od novog uzroka smrti, zatim promene kriterijuma koje su se dešavale čak unutar istih država, kao i zbog same brzine širenja pandemije. Sve to zajedno uticalo je na to da se aktuelni podaci o ovom uzročniku smrti ne mogu uzeti sa sigurnošću za ocenu njegovog uticaja na promene smrtnosti. Stoga se kao indirektan metod za validaciju podataka o umrlima COVID-19 prirodno nametnuo metod kojim bi se utvrdile promene ukupne smrtnosti, tj. nezavisno od uzroka smrti. Za prva poređenja na godišnjem nivou neophodno je bilo sačekati početak 2021, kada se uobičajeno objavljuju preliminarni rezultati za prethodnu godinu.

Prvi tip izvora tiče se podataka kojim će se oceniti promene nivoa ukupne smrtnosti u 2020. u odnosu na tendencije uočene u prethodnom periodu, i izvršiti validacija zvaničnih podataka o umrlima od COVID-19. Kao osnova za međunarodna poređenja uzet je novouspostavljeni set vremenskih serija kratkoročnih fluktuacija smrtnosti od svih uzroka smrti (STMF) iz Baze podataka o smrtnosti ljudi (Human Mortality Database – HMD). Čine ga podaci o broju umrlih po polu i starosti na nedeljnom nivou, kao i stope smrtnosti. Poslednje dostupan set od 20. februara

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja

** Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet

2021. pokrio je podatke za celu 2020. za 31 državu sveta. U pitanju je verovatno najkvalitetniji dostupan niz međunarodno uporedivih podataka, uz sva ograničenja koja sobom nose preliminarni rezultati. Starosne grupe koje su dostupne za analizu su: 0–14, 15–64, 65–74, 75–84, 85+. Uočljivo je da je grupa starijeg stanovništva detaljnije segmentirana zbog pretpostavke da je porast smrtnosti u uslovima pandemije bio najviše generisan upravo kod starije populacije. Za izračunavanje stopa smrtnosti korišćen je Lee-Carterov model ekstrapolacije godišnjih stopa smrtnosti, jer procene broja stanovnika još uvek nisu dostupne za 2020. Budući da HMD ne pruža podatke za Srbiju, koristili smo podatke Republičkog zavoda za statistiku i to samo one koji se odnose na ukupnu smrtnost u prethodne dve decenije, jer tzv. prethodni rezultati za 2020. nisu dostupni po polu i starosti. Drugi tip izvora bili su zvanični podaci o broju umrlih od COVID-19 na mesečnom nivou koje, od početka pandemije, kontinuirano objavljuje WHO za većinu država sveta.

Za ukupno 32 države sveta (jedino bez predstavnika Afrike) izvršena je statistička analiza vremenskih serija. Kao referentni vremenski okvir za ocenu promene u 2020. uzet je trogodišnji prosek (2017–2019), dok su promene sagledane i u širem kontekstu vezanom za period 2000–2019. (za 10 država dostupni vremenski okvir bio je kraći).

Statistički značajan višak broja umrlih (excess mortality) registrovan je u 29 država, odnosno u 26 u pogledu opšte stope smrtnosti. Porast stopa je, svakako, bio nešto niži u odnosu na porast apsolutnih brojeva umrlih, pri čemu se obrazac porasta po državama između dva pokazatelja gotovo podudara. Države sa najvećim porastom smrtnosti su Španija, Slovenija i Poljska (oko 19% u apsolutnom iznosu odnosno 17% u pogledu opšte stope smrtnosti), a slede ih Čile, SAD, Belgija, Češka i Bugarska (15% ili više prema oba pokazatelja). Srbija je u sredini ove liste sa porastom broja umrlih istim kao i u Francuskoj (11,8%), pri čemu je, za razliku od svih ostalih država, porast opšte stope smrtnosti bio nešto veći od porasta broja umrlih, čemu se može pripisati različit izvor podataka, ali možda i upitna zvanična procena broja stanovnika s obzirom na udaljenost od Popisa 2011. Najmanji porast smrtnosti zabeležen je u severno-evropskim državama i Južnoj Koreji (manji od 5%), s tim da je na Novom Zelandu zabeleženo smanjenje smrtnosti i u apsolutnom broju i opštoj stopi, a na Islandu i Norveškoj u pogledu stope.

Kada je reč o većini država u kojima je zabeležen visok porast smrtnosti u 2020, može se zaključiti da je razlog tome uglavnom porast smrtnosti starijeg stanovništva, s tim da postoje razlike u pogledu doprinosa između tri grupe starih. Pritom, u državama koje su tokom poslednjih 20 godina ostvarile značajna smanjenja stopa smrtnosti najstarijih stanovnika (starijih od 75, a naročito od 85 godina), porast stopa kod ove populacije bio je

najizraženiji. S druge strane, u grupi država sa najvećim porastom ukupne smrtnosti kod kojih nije došlo do bitnijih poboljšanja stopa doživljenja starih u odnosu na početak veka, porast stope smrtnosti najstarijih bio je nizak (npr. Bugarska). Zanimljivo je istaći da je kod država u kojima je zabeležen najmanji porast ukupne smrtnosti u 2020. u odnosu na 2017–2019. (ili čak smanjenje) uočeno smanjenje stopa smrtnosti u sve tri starosne grupe starih (severnoevropske države, Nemačka, J. Koreja, N. Zeland). S obzirom da se radi o državama u kojima je izražen trend značajnog smanjenja stopa smrtnosti starih u poslednje dve decenije, uticaj pandemije sveo se na usporavanje ovog trenda. Međutim, kod pojedinih država sa visokim porastom ukupne smrtnosti uočen je značajan porast broja umrlih i stope smrtnosti i u radnom kontingentu (broj umrlih porastao je za 19% u Čileu, 17% u SAD, 15% u Bugarskoj, 14% u V. Britaniji, 11% u Španiji, dok je porast stope bio za par procentnih poena niži u svakoj zemlji). Time se objašnjava i visok porast ukupne smrtnosti.

Ipak, najupečatljiviji nalaz tiče se poređenja zvaničnih podataka o umrlima od COVID-19 i vremenskih serija ukupnog broja umrlih. O upotrebljivosti aktuelne statistike preminulih od COVID-19 najbolje govori rezultat poređenja po kome je za 82% svih umrlih u Belgiji u 2020. uzrok smrti COVID-19, ili, drugim rečima, broj umrlih od COVID-19 je u 2020. bio tek malo niži od trogodišnjeg proseka (2017–2019) svih umrlih ili čak nešto veći od ukupno umrlih u 2014. godini u ovoj zemlji. Ovaj udeo u Čileu iznosi 68%, Španiji 65%, a Ujedinjenom Kraljevstvu 59%. Čak i u zemalja sa relativno manjim porastom ukupnog broja umrlih i opšte smrtnosti, kao što su Švedska (9,6% odnosno 5,8%) ili Francuska (11,8% odnosno 9,3%), udeo umrlih od COVID-19 u ukupnom broju umrlih iznosio je 2020. godine ogromnih 55% odnosno 50%.

Konačno, broj preminulih od COVID-19 u 2020. u odnosu na porast broja umrlih (excess mortality) u istoj godini spram proseka za 2017–2019. bio je najmanje dvostruko veći u čak 15 država. Od država sa najvećim porastom smrtnosti, ovaj odnos je veći od 3 puta u SAD, 4 puta u Španiji i 5 puta u Belgiji. Međutim, zanimljivo je da je u državama u kojima je udeo umrlih od COVID-19 bio najniži, kao što su Norveška (6,2% svih umrlih) ili Danska (11,5%), broj umrlih od ovog uzroka smrti bio veći 6,6 odnosno 4,3 puta spram porasta broja umrlih.

S druge strane, kod svega pet država broj umrlih od COVID-19 manji je od registrovanog porasta ukupnog broja umrlih (Bugarska, Poljska, Litvanija, Srbija i J. Koreja), od kojih su Bugarska i Poljska među zemljama sa najvećim porastom broja umrlih. Pritom, porast ukupne smrtnosti se aktuelnom statistikom umrlih od COVID-19 može objasniti kod svega 26% više umrlih u 2020. u Srbiji odnosno 24% u J. Koreji, što su ubedljivo najniži procenti od svih analiziranih država (ovaj odnos kod prve sledeće

– Litvanije, iznosi 66%). Međutim, kako je porast ukupnog broja umrlih u Srbiji bio više nego duplo veći u odnosu na J. Koreju, izlazi da je udeo umrlih od COVID-19 u našoj zemlji neobjašnjivo nizak (2,8%), naročito kada se ima u vidu da je samo udeo umrlih od respiratornih bolesti u periodu 2009–2018. iznosio prosečno 5% godišnje.

Evidentno je da je aktuelna statistika umrlih od COVID-19 vrlo nepouzdana i da će biti neophodno da se dalja istraživanja usmere na promene u ukupnoj smrtnosti i ostalim uzrocima smrti kako bi se ocenio uticaj pandemije COVID-19 i u direktnom i u indirektnom smislu na mortalitet, ali i ostale komponente populacione dinamike. U tome će pomoći konačni rezultati vitalne statistike koji će, i u slučaju Srbije, omogućiti analizu umrlih i prema polu i starosti, kao i uzrocima smrti.

Takođe, imajući u vidu izraženu sezonalnost smrtnosti, od posebnog značaja biće da se ispita korelacija u obrascu sezonalnosti između, s jedne strane, broja umrlih i porasta smrtnosti po mesecima i, s druge strane, broja umrlih od COVID-19. S obzirom da su retke države sa registrovanim smrtnim slučajevima od COVID-19 u januaru i februaru 2020. godine, biće potrebno da se prikupe podaci za 2021. godinu kako bi se ovaj cilj ostvario. U dostupnim podacima, generalni obrazac ukazuje da je broj umrlih od COVID-19 rastao od februara u svim državama, pri čemu se uočava „zaravnjenje“ ove krive u toku leta i početkom jeseni. Od decembra u svim zemljama je zabeležen porast broja preminulih od COVID-19 u odnosu na prethodne mesece. U Srbiji se, pak, uočava odstupanje od ovog obrasca jer se, posle inicijalnog skoka broja umrlih u aprilu, beleži drugi veći porast broja umrlih od ovog uzroka u periodu jul–avgust, sa vrhuncem u julu. Korelacija trenda broja preminulih od COVID-19 sa porastom ukupnog broja umrlih je 0,95.

Za kvantifikaciju smrtnosti koju je moguće izbeći (avoidable mortality), kao i za analizu razlika između država u uticaju pandemije na promene relevantnih pokazatelja smrtnosti, potrebno je uključiti varijable koje obuhvataju institucionalni odgovor država na dejstvo ovog egzogenog faktora mortaliteta (poput vrste i trajanja potpunog zatvaranja (lock-down), dostupnosti i tempa vakcinisanja, ekonomskih programa za saniranje posledica pandemije i sl.), ali i dugotrajne determinante razlika između država, kao što su geografske osobenosti, kulturološke razlike, pokazatelji ekonomske razvijenosti i dr. Konačno, kvalitetu budućih istraživanja posebno će doprineti proširenje obuhvata zemalja za koje su dostupni podaci, što se pre svega odnosi na najmnogoljudnije zemlje, poput Kine, Indije, Brazila, Rusije, ali i na afrički kontinent.

Ključne reči: višak smrtnosti, COVID-19, stope smrtnosti, Human Mortality Database, World Health Organisation.

Ivan Marinković*

Posledice pandemije na ukupnu smrtnost stanovništva u Evropi

Uvod: Razvojem civilizacije ljudi su najviše stradali usled zaraznih bolesti, daleko više nego od prirodnih nepogoda ili ratova. U zabeleženoj istoriji do sada se dogodilo svega nekoliko pandemija, dok su epidemije lokalnog karaktera bile značajno češće. U Evropi u poslednjih 70 godina bilo je više sinhronizovanih porasta smrtnosti među državama i to uvek tokom zimskih meseci sa većim posledicama za starije stanovništvo. Najčešća objašnjenja, koja se mogu naći u literaturi za takve pojave, su da je došlo do aktivnijeg delovanja određenog sezonskog virusa. Prvi sinhronizovani rast smrtnosti u ovom periodu zabeležen je 1962. (zanimljivo da je tada prvi put izolovan korona virus). Najznačajniji po intenzitetu je onaj zabeležen tokom 1968. i 1969. godine, dok su najskoriji iz 2015. i 2017. godine. Ipak u periodu 1950–2020. nije zabeležen takav stepen sinhronizovanog rasta smrtnosti po zemljama kakav je u poslednjoj godini analize. Do sada se nije desilo da sve evropske zemlje u istoj godini imaju rast smrtnosti, naročito tako veliki u apsolutnim iznosima. Brzina širenja epidemije na globalnom nivou, takođe, do sada nije zabeležena i sve ukazuje da se može očekivati i da traje duže od prethodnih pandemija.

Metod: Nedostatak ali i nedovoljna pouzdanost podataka limitira istraživanja usmeravajući samo na pojedine opšte segmente analize mortaliteta u godini pandemije. Umesto poređenja broja umrlih od COVID-19, fokus je na prekomernom mortalitetu (engl. excess mortality) koji se javio u 2020. godini. Prekomerna smrtnost odražava puni teret pandemije i eliminiše sve nedostatke vezane za dijagnostiku smrtnosti od virusa. Za poređenje smrtnosti iz 2020. sa prethodnim godinama uzeta je samo 2019. jer po autoru nudi najrealniju sliku rasta smrtnosti. Struktura stanovništva u uzastopnim godinama je gotovo ista, a ono što je još važnije, izbegavaju se netipične godine kakve su 2015. i 2017. (natprosečna smrtnost u zimskim mesecima) kada se uzimaju trogodišnji ili petogodišnji

---

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja

proseci. U želji da se daju određene procene posledica virusa u populaciji korišćeni su podaci i zaključci bazirani na strukturi umrlih iz 2015. (te godine je bio značajno aktivan sezonski virus). Analiza se sprovodi među evropskim državama. Usled nemogućnosti da se koristi jedna baza broja umrlih za evropske zemlje, korišćene su baze: Svetske zdravstvene organizacije (SZO), Human mortality database – HMD, Evropske statističke agencije (Eurostat) i statistički zavodi određenih zemalja.

Rezultati: Posle Drugog svetskog rata, kada gotovo sve evropske zemlje uspostavljaju modernu vitalnu statistiku, nije bilo takvog rasta smrtnosti kakav je zabeležen 2020. godine. U poslednjih 70 godina, nije se dogodilo da sinhronizovano veliki broj država ima rekordne mesečne i nedeljne bilanse umrlih. Sve evropske zemlje su usled pandemije imale povećanje ukupne smrtnosti. Prekomerna smrtnost (2019–2020) izrazito je različita po zemljama Evrope (od rasta preko 20% Albanija, Severna Makedonija i Španija, do ispod 2% u Norveškoj). Najmanji rast smrtnosti, ispod 5%, imaju zemlje severnog dela Evrope, dok je najviši, preko 18%, evidentiran na jugu ali i u centralnim delovima kontinenta. Čini se da je ipak teško govoriti o jasnoj geografskoj pravilnosti. Analiza podataka pokazuje da države susedi mogu imati značajno različite udele prekomernog mortaliteta, pa tako Litvanija ima rast od 14,8%, a Letonija svega 4,0%, Estonija ima 5,6%. Slično je i na Balkanu Bugarska ima povećanje od 17,1%, a njen južni sused Grčka od „samo“ 7,2%. Čini se da među evropskim zemljama ima velike razlike u pristupu, mogućnostima i odgovoru država na zajednički zdravstveni izazov. Prema procenama zasnovanim na umrlima po starosti iz 2015. godine, pad očekivanog trajanja života pri živorođenju u Srbiji 2019/2020. iznosi 1,5 godinu. Određene zemlje zabeležiće smanjenje od oko 2 godine (Španija, Poljska, Belgija), dok se minimalne promene očekuju u skandinavskim zemljama (izuzev Švedske). Uprkos potrebi da se promene u smrtnosti sagledaju kroz jedan sumarni pokazatelj, kakav je očekivano trajanje života pri živorođenju, treba naglasiti da u godini epidemije to nije dobar pristup. Poređenje dijagnostikovane smrtnosti COVID-19 u prekomernom mortalitetu pokazuje izuzetnu heterogenost po zemljama Evrope. Najveći odnos „kovid smrti“ u prekomernoj smrtnosti je u Francuskoj i Belgiji – preko 90%. Najmanji udeo je u Rusiji, Srbiji, Litvaniji i Estoniji - ispod 30%.

Diskusija: Komplikacije usled viroze su češće kod starih i hroničnih bolesnika gde simptomi često mogu da budu netipični, uobičajeno virus prokrči put i nekoj bakterijskoj infekciji i sa prisutnim komorbiditetom učini da se teško sa sigurnošću može konstatovati osnovni uzrok smrti. Zato ne treba očekivati jedinstvenu metodologiju u dijagnostikovanju

smrtnosti kao COVID-19. U dosadašnjim istraživanjima često je konstatovana podregistracija virusa kao uzroka smrti, ali sa novom pandemijom čini se, prvi put, u određenim državama je prisutna i nadregistracija. Posledice pandemije na ukupnu smrtnost stanovništva treba sagledavati sveobuhvatno, kako kroz direktnu smrtnost usled virusa SARS-CoV-2, tako i indirektno kroz porast mortaliteta od drugih uzroka smrti usled neadekvatne zdravstvene zaštite. Primetno je da u mnogim zemljama zdravstveni sistemi nisu bili u mogućnosti da odgovore na izazov pandemije i da paralelno pruže odgovarajuće zdravstvene usluge „ne-kovid” pacijentima. Smanjena je dijagnostika kancera, broj kardiovaskularnih hirurških intervencija i bolničkih dana za ostale pacijente. Činjenica je da različitu smrtnost po evropskim zemljama određuje starosna struktura populacije ali i mnogi drugi faktori. Na osnovu podataka Eurostata, udeo stanovništva starijeg od 80 godina u 2019. godini bio je 7% u Italiji i 6,5% u Nemačkoj ali je stepen inficiranih i umrlih usled infekcije virusom SARS-CoV-2 značajno različit. Razlike u prenosnim putevima infekcije, načina kontakta i strukture domaćinstva, mogu u određenoj meri dati objašnjenje. Koliko je nesporno da virus SARS-CoV-2 u većoj meri ugrožava starije stanovništvo, tako nije u potpunosti jasno da li su muškarci u proseku vulnerabilnija kategorija. Rezultati iz 2015. godine pokazuju da u određenom broju zemalja žene imaju veći rast smrtnosti. Možda je ključni faktor prosečna starost koja je kod žena po pravilu nešto viša ali i specifičnost da su žene angažovanije u brizi oko starih lica, kao i u bolnicama, pa su potencijalno više izložene virusu. Na drugoj strani, muškarci su više opterećeni hroničnim bolestima skloniji su rizičnijem ponašanju (odlasci u kafane ili sportske hale) i odlaganju odlaska kod lekara.

Ključne reči: COVID-19, pandemija 2020, preliminarni podaci, prekomerna smrtnost, Evropa.

Petar Vasić*

Preliminarna analiza efekata COVID-19 krize na agregat umiranja u Srbiji u 2020. godini

Proglašenje pandemije COVID-19 od strane SZO početkom 2020. godine izazvalo je lavinu događaja koji su bez presedana u istoriji. Osim efekata na međunarodnu i nacionalnu ekonomiju i saobraćaj, sasvim je očekivano da efekti budu najočigledniji na vitalne demografske stope. Sa jedne strane, kako raspoložemo podacima za 2020. godinu (agregatnim), to je potpuno jasno da evidentno smanjenje broja živorođenja u Srbiji u odnosu na 2019. godinu nema nikakve veze sa krizom izazvane virusom korona. Imajući u vidu da je epidemija u Srbiji proglašena tokom marta, kada je uvedeno vanredno stanje potpunim zatvaranjem (lockdown), i da su sva živorođenja u 2020. godini rezultat začeca koja su ostvorena pre proglašenja epidemije, sasvim je jasno da ne postoji osnov da se evidentirani pad nivoa rađanja dovodi u vezu sa krizom izazvane pandemijom COVID-19. Sa druge strane, kao ukupan broj umrlih od virusa korona kao uzroka smrti tokom 2020. godine evidentirano je 3211 slučajeva, ali je apsolutna razlika broja umrlih tokom 2020. u odnosu na 2019. godinu iznosila 13496 lica. Zadatak ovog referata biće da pruži odgovore o potencijalno minimalnoj i potencijalno maksimalnoj smrtnosti u Srbiji tokom 2020. godine u odsustvu krize COVID-19, odnosno u redovnim okolnostima. Podatak o graničnim vrednostima očekivanog agregata mortaliteta, ali i podatak o očekivanoj smrtnosti od COVID-a imajući u vidu nalaze dosadašnjih relevantnih studija, potencijalno mogu dati dva odgovora. Prvi je da je moguće dati grubu ocenu toga da li je registrovani broj umrlih od COVID-a potcenjen ili precenjen i drugi je da se na osnovu te ocene i podatka o mogućim graničnim vrednostima agregata umiranja u redovnim okolnostima, prikaže interval u okviru koga se kreće direktna demografska cena krize COVID-19 u Srbiji. Drugim rečima, pokušaćemo da damo odgovor da li se radi o prekomernom odgovoru na pandemiju ili se, možda, radi o preblagoj reakciji države u uslovima visokog epidemiološkog rizika.

---

* Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet

Višak smrtnosti od 14785 lica (srednja vrednost) jednim je delom sigurno posledica prekomernog odgovora na pandemiju COVID-19 i stavljanja čitavog zdravstvenog sistema u službu borbe protiv COVID-a čime je otežan pa i onemogućen pristup obolelima od drugih bolesti i stanja. Sa druge strane, veliki udeo viška smrti može se indirektno pripisati COVID-u. Ove smrti nije direktno izazvao virus korona ali je moguće da ih je posredno uzrokovao, komplikujući ishod primarnog hroničnog (ili akutnog) stanja ili bolesti, koje usled verovatnog neobuhvata testiranjem (ili lažno negativnog rezultata testiranja) nisu podvedene pod statistiku umiranja od COVID-a. Iako je broj umrlih od COVID-a relativno mali i predstavlja nizak udeo u okviru viška mortaliteta, Srbija se nalazi u samom svetskom vrhu prema broju prekobrojnih smrti na 100 hiljada stanovnika tokom 2020. godine. Naime, ovaj pokazatelj iznosi čak 267,5 prekobrojnih smrti na svakih 100 hiljada stanovnika svrstavajući Srbiju, njen zdravstveni sistem i ukupan odgovor države među najveće demografske gubitnike krize COVID-19, daleko iza, često pominjanih, Italije sa 157, Španije sa 160, Belgije sa 177 i SAD sa 138 prekobrojnih smrti na 100 hiljada stanovnika.

Tabela 1. Procena ukupnog stanovništva

Godina	Procena RZS-a	Migracioni saldo	Procena autora
2002.	7500031	12801	7500031
2003.	7532613	10466	7486862
2004.	7463157	8131	7470633
2005.	7440769	5797	7447234
2006.	7411569	3461	7418624
2007.	7381579	1127	7387623
2008.	7350222	-1207	7353418
2009.	7320807	-3543	7317378
2010.	7291256	-2900	7279853
2011.	7236519	-11522	7236519
2012.	7201497	-12931	7188053
2013.	7166553	-15125	7139080
2014.	7131787	-12294	7090605
2015.	7095383	-17887	7039111
2016.	7058322	-16623	6984796
2017.	7020858	-19048	6929496
2018.	6982604	-24115	6869661
2019.	6945235	-31391	6804538
2020.	6900075	-41202	6727457

Tabela 2. Očekivana smrtnost u 2020. godini

2020.	$V_{x\ m,n}$	$V_{x\ f,n}$	$m_{x\ m,n}$	$m_{x\ f,n}$	$M_{x\ m,n}$	$M_{x\ f,n}$
0 do 4	159688	149490	0.00099	0.00089	158	133
5 do 9	166709	157101	0.00010	0.00008	17	12
10 do 14	172652	162917	0.00012	0.00011	21	18
15 do 19	173805	163338	0.00038	0.00018	67	30
20 do 24	176161	164408	0.00059	0.00020	104	32
25 do 29	195669	184974	0.00068	0.00031	132	58
30 do 34	220660	210642	0.00105	0.00044	231	93
35 do 39	238595	230422	0.00143	0.00076	341	175
40 do 44	247447	241638	0.00217	0.00116	536	280
45 do 49	235175	235171	0.00378	0.00215	888	506
50 do 54	222129	230569	0.00700	0.00368	1555	850
55 do 59	223704	241744	0.01255	0.00606	2808	1465
60 do 64	229411	257582	0.01987	0.01021	4558	2630
65 do 69	231896	275427	0.03188	0.01615	7392	4448
70 do 74	162170	208515	0.04083	0.02407	6621	5018
75 do 79	102702	147088	0.06595	0.04753	6773	6990
80+	115620	192237	0.14281	0.13268	16512	25505
Ukupno	6727457		14,41		96958	

Tabela 3. Višak smrtnosti (ne računajući umrle od COVID-a)

2020.	Evidentirani	Donji	Očekivani	Gornji	Prosek 02/19
Broj umrlih (+COVID-19)	114954	96707	100169	104038	102674
Razlika	0	18247	14785	10916	12280

Ključne reči: kriza COVID-19, višak smrtnosti, Srbija, procena stanovništva.

Dario Mustać*

Petra Međimurec*

Ivan Čipin*

Učinak pandemije bolesti COVID-19 na mortalitet u Hrvatskoj

Prvi registrirani slučaj zaraze novim koronavirusom u Hrvatskoj zabilježen je 25. 2. 2020. Od tada pa do kraja 2020, prema službenim podacima koje prikupljaju Hrvatski zavod za javno zdravstvo i Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske, zabilježeno je preko 210 000 slučajeva zaraze i 3920 smrtnih slučajeva povezanih s bolešću COVID-19. Zbog brzine širenja pandemije i potkapacitiranosti institucija koje prate i registriraju nove slučajeve ove brojke mogu biti znatno podcijenjene, što znači da neizravan učinak COVID-19 na broj umrlih može biti i veći. Državni zavod za statistiku sredinom veljače objavio je da je ukupan broj umrlih u 2020. bio 56 677, što je 7,5 % ili 3932 umrlih više u odnosu na prosječan broj umrlih za razdoblje 2015–2019.

Kako bi se pratio intenzitet pandemije, potrebni su objektivni i međunarodno usporedivi podaci. Znanstvena je zajednica u otvorenom pismu zahtijevala od nacionalnih vlasti da osiguraju ubrzani proces objavljivanja takvih podataka. Zatim je reagirao i Eurostat i zatražio od država članica da dostavljaju tjedne podatke o umrlima. Takvi su se podaci inače čekali mjesecima, no ozbiljnost pandemije i angažiranost znanstvene zajednice osigurali su ažurnost nacionalnih vlasti u diseminaciji podatka o broju zaraženih i broju umrlih.

Glavni je cilj ovog rada procijeniti višak mortaliteta koji se može povezati s pandemijom novog koronavirusa, opisati kretanje viška mortaliteta tijekom 2020. u Hrvatskoj i ispitati njegov učinak na očekivano trajanje života. Višak mortaliteta jedan je od najčešćih pokazatelja koji se upotrebljavaju u utvrđivanju stvarnih razmjera pandemije bolesti COVID-19 na broj umrlih. Taj višak smrtnosti uključuje ukupan broj umrlih od svih uzroka smrti tijekom određenog razdoblja i stavlja ga u odnos s brojem umrlih koji bi se očekivao u „normalnim“ uvjetima u tom istom razdoblju. Tako se izbjegava problem podcjenjivanja broja umrlih povezanih s bolešću

* Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet, Katedra za demografiju

COVID-19, što čini problem u okviru nacionalne evidencije, ali i u međunarodnim usporedbama.

Za procjenu viška mortaliteta u ovom radu upotrebljavamo dva pristupa. Prvim pristupom višak mortaliteta procjenjujemo temeljem razlike broja umrlih u 2020. godini po spolu i dobnim skupinama u odnosu na prosječan broj umrlih po spolu i dobnim skupinama za petogodišnje razdoblje 2015–2019. U drugom pristupu višak mortaliteta procjenjujemo Poasonovim (Poisson) regresijskim modelom sa sezonskom komponentom, koja opisuje očekivane obrasce u kretanju mortaliteta koji se ponavljaju iz godine u godinu.

Naši prvi rezultati pokazuju da u prvih deset tjedana u Hrvatskoj nije bilo znatnog viška mortaliteta, odnosno u tom je razdoblju umrlo manje ljudi nego što bi se očekivalo na temelju referentnog razdoblja 2015–2019. Za svaki tjedan od sredine listopada do kraja godine evidentiran je višak mortaliteta s vrhuncem u pedesetom tjednu 2020. Tada je prema prvom modelu umrlo 1756 osoba, dok je očekivani broj umrlih 1046. Detaljnija analiza, prema dobi i spolu, sugerira da je pandemija opasnija za muškarce nego za žene; rezultati za 49, 50, i 51. tjedan u 2020. pokazuju da su specifične stope mortaliteta u starijim dobnim skupinama (65–74, 75–84 i 85+) za muškarce gotovo dvostruko veće nego za žene u odnosu na „normalne“ prosječne vrijednosti.

Konačno, korisno je ove rezultate staviti u kontekst učinaka pandemije na zdravlje populacije. U Hrvatskoj je u zadnjih deset godina očekivano trajanje života pri rođenju prosječno raslo za nešto manje od dva mjeseca godišnje. Procjenjujemo da je očekivano trajanje života pri rođenju za muškarce u 2020. palo na 74,7 godina ili za devet mjeseci, odnosno na 80,9 godina ili za osam mjeseci za žene u usporedbi s 2019.

Ključne riječi: COVID-19, pandemija, višak mortaliteta, očekivano trajanje života, Hrvatska.

Damir Josipovič*

COVID-19 and the excess mortality: Was it possible to lower the number of deaths in Slovenia, comparing other states in the region?

In the ongoing research on the effects of Covid-19 prevention measures, starting from the early 2020, we found startling evidence of a changing pattern in the mortality distribution across regions and age-groups in Italy (Josipovič 2019a). At the time, the comparison with Slovenia contributed little to the understanding of the nature of the SARS-CoV-2 spread, but it sparked the need for a thorough examination of mortality. The numbers for Slovenia were exceptionally low in the so-called first wave, but the government's managed imposition of anti-corona measures was harsh and immediate. The second wave brought forth new evidence with multitudes of data. They allowed for new and accurate international comparisons previously unfeasible due to a lack of data and delay in their publishing. The results of a quadruple comparison between Italy, Austria, Slovenia, and Croatia showed a specific pattern of the spread of the SARS-CoV-2 infections and the disease clearly forming a sequence of the spread that was not clearly apparent after the first wave (Josipovič 2019b). That is, Italy and Austria faced earlier outbreaks which spread to Slovenia and Croatia causing a delayed development in the course of the infection (*ibid.*). Though Austria and Italy both had their own focal areas of the early outbreak (Tyrol ski resort in Austria and Bergamo in Italy) little evidence was available to allow these two foci to be combined or related in any way. Moreover, as further research identified traces of the virus in sewage water, it seemed that the first wave of the infections started in Europe independent of Asia, almost simultaneously, or even earlier.

Another important factor in the changed patterns of the Covid-19 spread is vaccination of population. Interestingly, Japan, South Africa, and New Zealand have not started with mass vaccination campaigns, while many of the European countries did it to the extent that the

---

* Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

vaccine is unavailable. The paper will discuss this issue, given that the antigen blood tests taken by the certified laboratories in Slovenia showed that only 0.17 per cent of the samples were negative to the SARS-CoV-2 antibodies (Lab, February 2021).

Another important and unresolved issue is the impact of the vaccination on the death count. Since many countries introduced mass vaccination early after the adoption of the first internationally certified vaccines and upon the first deliveries of the vaccines, one would assume a direct impact to the number of infected, as well as to the number of deaths. As the data for Slovenia show, that was not precisely so. Despite the introduction of vaccination in the elderly population (above 80 years of age) early in January 2021, the following one-and-a-half-month period, upon the receiving of the second of the two advised doses (with three weeks between the shots), last three weeks show a rather confusing picture. There was a sharp decline in the number of the infected and no new cases of the SARS-CoV-2 infection in the nursery homes, yet the overall number of the infected remained stagnating. On the other hand, the number of hospitalized SARI cases fell to 40 persons per day in the period between 8 and 21 February 2021, while the number of Covid-19 positive among them also decreased (–40 per cent or 23,7 patients per day). But the mortality has remained high: 1 out of every 4 hospitalized with Covid-19. Henceforth, the scrutiny of age-specific rates is necessary.

The paper presents new data on the age-structure of the hospitalized SARI patients, with or without Covid-19, broken down by gender, place of infection, and region. The leading hypothesis that vaccination has not entirely prevented the excessive deaths was partly confirmed, highlighting the important issue of the demographic pool of population at risk. Thus, the main reason for the lowering number of deaths is to be sought in the fact that the demographic pool of elderly population was exhausted in 2020, with the mortality which was higher by more than 19 per cent compared to the prior 5-year period (2015–2019). Demographic disparities across the regions are immense, and they statistically correspond to the differences in the “infected vs. died” ratio.

Keywords: Covid-19 deaths, cause of death, excess mortality, age-structure, Slovenia.

Aleksandar Majić*

Dražko Marinković*

Mortalitet stanovništva Bosne i Hercegovine u kontekstu pandemije COVID-19

Pandemija koronavirusne bolesti (COVID-19) SARS-CoV-2 nastala je krajem 2019. godine u kineskom gradu Vuhanu. Nakon žarišta u centralnoj Kini, ova virusna infekcija disajnih puteva velikom se brzinom proširila na ostatak Azije, a posebno na Evropu i Angloameriku. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je dana 11. marta 2020. godine proglasila globalnu pandemiju. Prvi registrovani slučaj virusa korona u Bosni i Hercegovini pojavio se 5. marta 2020. godine u Banjaluci. Nakon prvog registrovanog žarišta, virus je evidentiran i u ostalim dijelovima zemlje, nakon čega je Vijeće ministara, dana 17. 3. 2020. godine proglasilo stanje prirodne i druge nesreće na cjelokupnoj teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prema podacima Worldometers-a koji se odnose na period s kraja februara 2021. godine, u svijetu je od posljedice virusa korona umrlo preko 2,5 miliona stanovnika, dok broj ukupnih pozitivnih slučajeva prelazi brojku od 113 miliona. Prema podacima istog izvora, najveći broj smrtnih ishoda registrovan je u Sjedinjenim Američkim Državama (preko 516 hiljada), zatim slijede Brazil, Meksiko, Indija i Ujedinjeno Kraljevstvo sa preko 100.000 registrovanih smrtnih ishoda.

Na osnovu podataka Ministarstva civilnih poslova, u Bosni i Hercegovini je zaključno sa danom 24. 2. 2021. godine ukupno registrovano 129.753 COVID pozitivnih slučajeva, što predstavlja oko 4% populacije iz 2020. godine. S obzirom na veći demografski kapacitet Federacije BiH, u ovom entitetu ukupno je registrovano 64,6%, dok je u Republici Srpskoj u isto vrijeme zabilježeno 32,8% COVID pozitivnih slučajeva. U odnosu na zemlje okruženja (Srbija, Hrvatska, Crna Gora), Bosna i Hercegovina ima povoljnije trendove kada je u pitanju prevalenca oboljevanja od ove bolesti koja iznosi 39.710 oboljelih na milion stanovnika.

Od posljedica virusa korona preminulo 5.051 osoba. Veći mortalitet registrovan je u Federaciji BiH (2646 ili 52,4%), dok je na prostoru Republike Srpske zabilježeno 2.230 smrtnih ishoda, što čini 44,1%. Ostatak od

---

* Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet

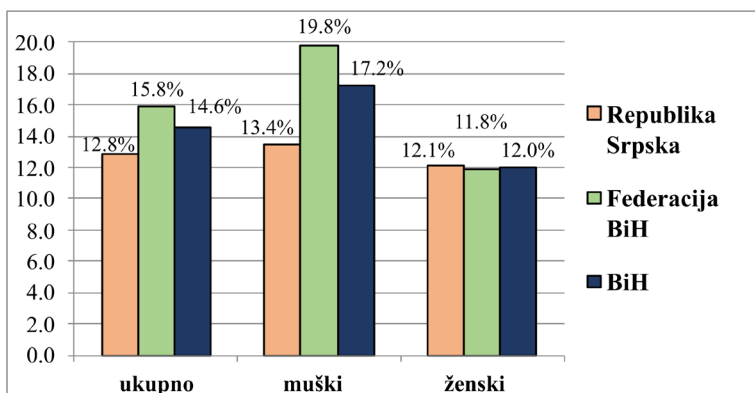
3,5% predstavljaju umrli u Distriktu Brčko. Stopa smrtnosti od COVID-19 u BiH je među najvišim u svijetu i iznosi 1.546 umrlih na milion stanovnika. Teritorijalna diferencijacija ukazuje na veće stope u Republici Srpskoj (1.965 umrlih na milion stanovnika) u odnosu na Federaciju BiH u kojoj ova stopa ima vrijednost od 1.210/1.000.000 stanovnika.

Diferencijacija mortaliteta od COVID-19 prema polu i starosti ukazuje na veće stope smrtnosti muškog stanovništva i starije populacije. Nažalost, na cjelokupnoj teritoriji Bosne i Hercegovine ne postoje podaci o strukturi umrlih prema polu i starosti od COVID-19. Na osnovu zvaničnih statističkih podataka u Federaciji BiH, od ukupnog broja umrlih u tom entitetu od posljedica COVID-19, oko 2/3, tačnije 64% su osobe muškog pola, dok se 36% smrtnih ishoda odnosi na žensku populaciju. Struktura umrlih prema polu ukazuje na izraženu zastupljenost starije populacije. Iako je najveća prevalenca oboljelih u starosnom intervalu između 30 i 60 godina starosti, najveća smrtnost od ovog virusa bilježi populacija iznad 60 godina starosti. Od ukupnog broja umrlih od ove virusne infekcije, čak 85% odnosi se na osobe starije od 60 godina starosti.

Komparativna analiza smrtnosti stanovništva BiH predstavljena je poređenjem prosječnog broja umrlih u petogodišnjem periodu (2015–2019) i broja umrlih u 2020. godini. Zbog nedostupnosti statističkih pokazatelja za Distrikt Brčko (oko 3% mortaliteta BiH u 2019. godini), ova komparacija odnosi se na podatke zvaničnih statističkih institucija Republike Srpske i Federacije BiH, tako da je Distrikt izuzet iz ove analize.

Na osnovu dostupnih statističkih pokazatelja na prostoru BiH uočava se značajan porast smrtnosti stanovništva 2020. godine, u odnosu na petogodišnji prosjek (2015–2019). Ukupan broj umrlih povećao se za oko 4.000 dok u relativnim vrijednostima taj rast iznosi 14,6%. Veći rast smrtnosti zabilježen je kod muškog pola (17,2%), dok se mortalitet kod ženske populacije povećao za 12,0%. Diferencijacija smrtnosti po entitetima ukazuje na veći porast mortaliteta u Federaciji BiH. U ovom entitetu zabilježen je rast ukupne smrtnosti za 15,8%. Posmatrano prema polu, kod muškaraca je evidentiran rast mortaliteta od čak 19,8%, dok je povećanje smrtnosti kod žena bilo na nivou 11,8%. Republika Srpska, takođe bilježi rast ukupne smrtnosti za 12,8%. Veće stope rasta smrtnosti registrovane su kod muškaraca (13,4%), dok je kod ženske populacije evidentiran porast mortaliteta za 12,1%.

Pandemija COVID-19 ostavila je duboke demografske, socio-ekonomske i društveno-političke posljedice na cjelokupno čovječanstvo. Pored povećanja ukupnog mortaliteta, ova pandemija značajno je uticala na transformacije u strukturi umrlih. Prije svega važno je naglasiti povećane stope smrtnosti kod muškog pola, kao i kod osoba starije životne dobi. U distribuciji umrlih prema uzroku dolazi do velikog povećanja smrtnosti

Grafik 1.

Procentualna razlika ukupnog broja umrlih prema polu između petogodišnjeg prosjeka (2015–2019) i 2020. godine na teritoriji entiteta u Bosni i Hercegovini

uzrokovane respiratornim oboljenjima. Pored respiratorne smrtnosti, ova infekcija u velikoj mjeri utiče na porast smrtnosti od hroničnih oboljenja. Važno je napomenuti da je pandemija direktno uticala na smanjenje stope nupcijaliteta. Na osnovu poređenja broja sklopljenih brakova u 2020. godini sa petogodišnjim prosjekom (2015–2019), u Bosni i Hercegovini se uočava smanjenje nupcijaliteta za 21,1%. U Republici Srpskoj registrovano je smanjenje bračnosti za 22,2%, dok je u Federaciji BiH 21,1% manje brakova u 2020. godini u odnosu na vrijednost petogodišnjeg prosjeka.

Ključne riječi: COVID-19, mortalitet stanovništva, Bosna i Hercegovina.

Marko Galjak*

Problem podataka o smrtnosti u Srbiji za vreme pandemije izazvane virusom korona

Uvod: Pandemija 2020. je izazvala globalno povećanje smrtnosti. Situacija se razlikovala od države do države u zavisnosti od brojnih faktora među kojima su važni: starosna struktura, sposobnost zdravstvenog sistema, ali i politički odgovor na krizu. Podaci o smrtnosti od COVID-19 iz skoro svih zemalja na svetu su objavljivani na dnevnom nivou, a različite države su imale različite rezultate kada je relativni broj umrlih od ove bolesti u pitanju. Srbija – sa svojom izrazito demografski starom populacijom, zdravstvenim sistemom koji zahteva velike investicije, kao i upitnim odgovorom na pandemiju – spada u države za koje bi se moglo očekivati da efekat pandemije bude veliki. Ipak, tokom 2020. god. dnevno objavljivani podaci nisu ukazivali na takav ishod. Naprotiv, oni su ukazivali na to da Srbija i pored velikog broja novozaraženih ima veoma nisku stopu smrtnosti od virusa korona. Stopa letaliteta (broj umrlih u odnosu na broj potvrđenih slučajeva – CFR engl. *Case fatality rate*) u Srbiji je bila ispod 1%. Tokom 2020 u javnom diskursu se pojavila sumnja u dnevno objavljivane podatke, a naročito one o smrtnosti usled COVID-19. Podaci objavljeni od strane RZS na kraju 2020. god. pokazali su da je ukupna smrtnost u Srbiji povećana za skoro 14% u poređenju sa prethodnom godinom, što ukazuje na to da su ipak posledice od COVID-19 itekako značajne. Primarni cilj ovog rada jeste da stavi dnevno objavljivane podatke o smrtnosti od COVID-19 u Srbiji u evropski i globalni kontekst. Sekundarni cilj je da otvori pitanje o kvalitetu, pouzdanosti i tumačenju preliminarnih podataka.

Metodi i podaci: U radu su korišćeni dostupni podaci iz više različitih izvora. Na prvom mestu tu su zvanični podaci o ukupnoj smrtnosti objavljeni na kraju 2020. god. od strane Republičkog zavoda za

---

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja

statistiku (2021). Potom tu su podaci objavljivani od strane Vlade Republike Srbije, agregirani od strane *online* baze podataka OWD.

Pokazatelj stope letaliteta od COVID-19 je izračunat tako što je ukupan broj umrlih od COVID-19 u 2020. podeljen ukupnim brojem potvrđenih slučajeva zaražavanja.

Koristeći podatke o pandemiji izazvanoj COVID-19 za 106 zemalja iz OWD formiran je prosti linearni regresioni model koji izgleda ovako:

$$\text{Smrtnost} = b_0 + b_1 \text{Incidencija} + b_2 \text{Testiranje} + b_3 65 + e$$

Gde su:

Smrtnost – broj umrlih od COVID-19 na milion stanovnika

Incidencija – broj potvrđenih slučajeva na milion stanovnika

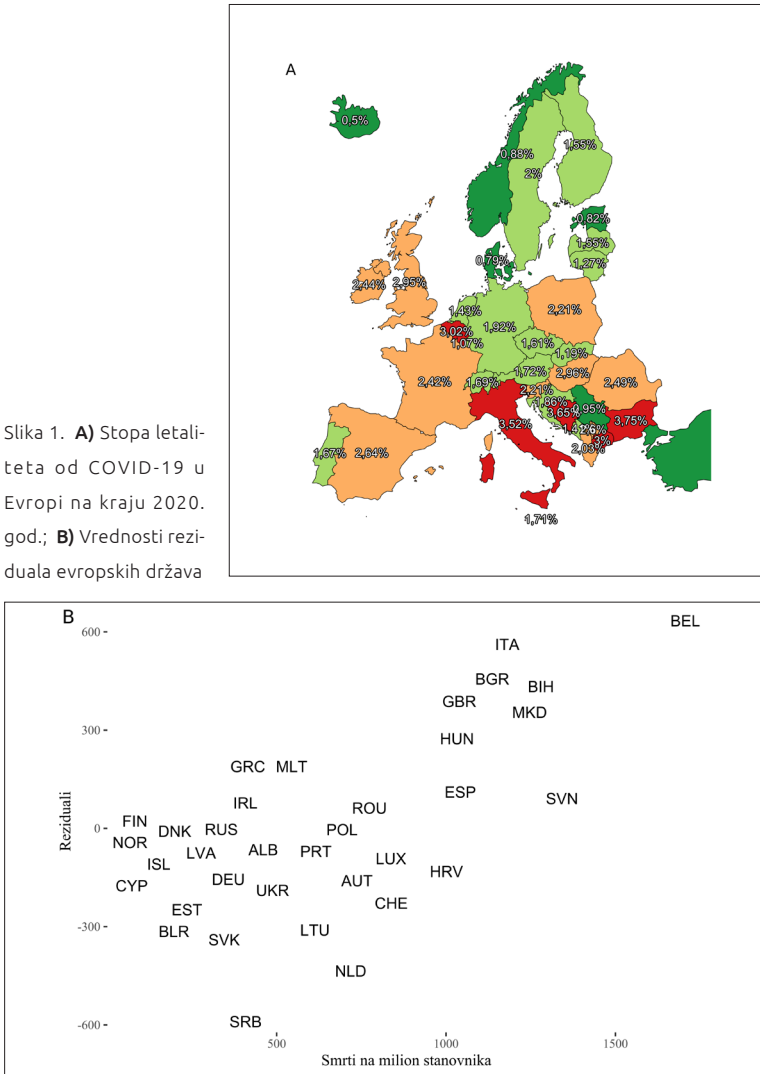
Testiranje – broj testova na hiljadu stanovnika

65 – udeo starijih od 65 god. u ukupnoj populaciji.

Svi podaci i kod potreban za reprodukciju istraživanja nalazi se na *online* repozitorijumu: <https://osf.io/9eprg/>

Rezultati su dati kroz vizualizacije. Na slici 1. A prikazana je stopa letaliteta (CFR). Na karti se jasno vidi da je Srbija sa stopom ispod 1% daleko ispod svih zemalja u okruženju. Srbija ima manje umrlih po otkrivenom slučaju od Norveške, dok susedne zemlje (demografski i socioekonomski) slične Srbiji (poput Bosne i Hercegovine i Bugarske) imaju više od 3 puta višu stopu letaliteta. U Evropi postoje i drugi slučajevi da se u relativno sličnim zemljama stopa letaliteta drastično razlikuje, međutim za Srbiju je teško naći razlog za toliko nižu stopu letaliteta od sličnih suseda. Pošto se stopa letaliteta računa tako što se broj umrlih od COVID-19 podeli brojem potvrđenih slučajeva, možda nije mali broj umrlih taj koji čini stopu letaliteta višom, već veliki broj testiranih, a samim tim i potvrđenih slučajeva COVID-19? Drugim rečima, možda je Srbija toliko dobra u testiranju, da je delilac (broj potvrđenih slučajeva) veliki, pa je zato stopa letaliteta u Srbiji niska? Reziduali regresionog modela ($R_2 = 0,66$, $p < 0.0001$) pokazuju da uzevši u obzir relevantne parametre (vidi metodologiju), Srbija ima duplo manje umrlih na milion stanovnika od COVID-19 nego što bi se to moglo očekivati (slika 1. B pokazuje Srbiju u poređenju sa ostalim državama Evrope). Štaviše, Srbija ima najnižu vrednost reziduala u svetu (nižu od 106 drugih zemlja). Na drugom kraju spektra imamo države poput Belgije, Ujedinjenog Kraljevstva, Italije, Bosne i Hercegovine, koje imaju visoke (pozitivne) vrednosti reziduala, koje imaju mnogo viši mortalitet nego što bismo mogli da očekujemo na osnovu

Slika 1. **A)** Stopa letaliteteta od COVID-19 u Evropi na kraju 2020. god.; **B)** Vrednosti reziduala evropskih država

parametara korišćenih u modelu. Preliminarni podaci koje je objavio RZS (2021) pokazuju da je broj umrlih za 13991 veći nego što je to bio slučaj 2019. god. Dok je broj umrlih u istom periodu od COVID-19 (prema podacima objavljivanim na dnevnom nivou) samo 3211. Toliko drastična razlika između ova dva broja može se objasniti na dva načina: metodološkim problemom ili obmanom javnosti od strane nosilaca vlasti tokom pandemije.

Zaključak: Podaci objavljavani na dnevnom nivou, kao i podaci objavljeni nakon samog završetka 2020. god. preliminarni su, što znači da

nisu u potpunosti provereni i pouzdani. Do objavljivanja *pravih*, zvaničnih podataka može da bude većih izmena. Posebno ako uzmemo u obzir činjenicu da je 2020. god. čitav zdravstveni sistem (uključujući i zdravstvenu statistiku), bio u velikom rastrojstvu, očekivano je da je dolazilo do grešaka. Razlike među državama, kada je u pitanju metodologija prikupljanja, obrade, kontrolisanja i ažuriranja podataka, teško je usaglasiti i u redovnom stanju, a kamoli u vreme pandemije i krize. Zato će morati da prođe malo više vremena kako bi se uticaj pandemije izazvane virusom korona na mortalitet u Srbiji u potpunosti sagledao.

Sa druge strane pandemija je pokazala koliko je važno imati tačne, precizne i pouzdane podatke što pre. Samojoj državi i sistemu javnog zdravlja neophodni su takvi podaci, ali i uplašena javnost je gladna takvih podataka. Posebni razlog za pouzdanost objavljenih podataka je i poverenje. Kada se među građanima pojavi nepoverenje, onda i mere, kojih bi ti građani trebalo da se pridržavaju, pate. U narednom periodu, biće neophodno izvršiti reviziju dnevno objavljivanih podataka u cilju spoznaje pravih posledica pandemije COVID-19.

Ključne riječi: SARS-CoV-2, COVID-19, mortalitet, podaci, Srbija.

**COVID-19 i posebne
populacione
i društvene grupe**

Verica Janeska*

Aleksandra Lozanoska*

Impact of COVID pandemic on the natural population increase in North Macedonia

Objectives - The Covid-19 pandemic has brought significant consequences and implications, changing many social, economic, healthcare and environmental determinants, as well as demographic processes. Particularly emphasized is its impact on the changes in the total population increase. It is mainly determined by the natural population increase, and relatively less by migratory movements, due to limited international migrations in the new conditions worldwide. The aim of the research is to provide knowledge on the implications that the Covid-19 pandemic has had to date on the natural population increase in North Macedonia, by analyzing the relevant data and indicators published thus far. It offers knowledge about the essential features of the manifested changes, their key determinants and long-term impact in terms of intensified demographic ageing.

Methodology - The methodological approach of the study involves application of desk research and analysis of the State Statistical Office data related to natural population increase, as well as marriages and divorces. Data and indicators for the natural increase and its components (live births and deaths) for the last 15 years are presented. A more detailed, per-month analysis of the changes in the natural increase, marriages and divorces is conducted for 2019 and 2020, using the available statistical data, which for 2020 implies using preliminary data.

Results - In the period 2005–2018, due to more or less pronounced oscillations in live births and deaths, the natural increase of the population in North Macedonia evidenced a decreasing trend, which has been particularly emphasized after 2015 (Table 1). In 2019, the natural increase was negative for the first time. The coronavirus pandemic appears to

---

* University in Skopje, Institute of Economics-Skopje, Ss. Cyril and Methodius

have a clear impact on Macedonian population figures. According to the latest statistical data, the natural population increase in 2020 was also negative (-6157) and had numerical values that were ten times higher than in 2019 (-601).

Table 1. Live births, deaths and naturale increase in North Macedonia 2015-2020

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Live births	22482	22585	22688	22945	23684	24296	22770	23568	23138	23596	23075	23002	21754	21333	19845	18892
Deaths	18406	18630	19594	18982	19060	19113	19465	20134	19208	19718	20461	20421	20318	19727	20446	25049
Natural increase	4076	3955	3094	3963	4624	5183	3305	3434	3930	3878	2614	2581	1436	1606	-601	-6157

Source: State Statistical Office of Republic of North Macedonia.

At the same time the number of live births decreased by 4.8%, while the deaths increased by 22.5% (4603 persons). The Ministry of Health data show that until the end of December 2020, 2510 people died from coronavirus disease. This means that a relatively large part of the increase in the number of deaths (or about 2100 persons) in 2020, compared to 2019, was due to other causes. For the period 2005–2019, the largest increase in deaths in one year amounted 719 people. Such a huge mortality increase, a part of those who died from corona virus disease, among other, could be caused by cancelation of many medical checks due to the Covid-19 pandemic, particularly for the chronically ill persons, as well as by the fact that lots of people were hesitant to attend doctor's appointments, scared of the potential corona virus infection. In these terms, once the data for 2020 segregated according to the causes of death are published, the reasons for such a huge increase in the number of deaths in North Macedonia could be more precisely determined.

The analysis of the changes in the number of live births, deaths and natural increase in 2020, in relation to 2019, by month, provides interesting insights. The number of live births decreased in all months except for June, November and December, when increases of 0.6%, 1.7% and 19.0% respectively were identified. A large increase in the number of live births in December (children conceived at the time of the pandemic outbreak) amortized the decline in birth rates in North Macedonia from 9.6 (2019) to 9.1 live births per 1000 inhabitants (2020).

When it comes to deaths, from January until May 2020 their number was smaller than in 2019. From June until October their increase ranged from 5.4% to 21.9%. In November and December 2020, compared to the same months of 2019, the number of deaths was higher by 102.6% and 159.9%, respectively. Death rates in North Macedonia increased from 9.8 (2019) to 12.1 deaths per 1000 inhabitants (2020). As a result of such changes, the natural population increase in 2020 was negative every

month and in the last months of the year it decreased ten or more times, compared to the same months in 2019. Natural increase per 1000 inhabitants in 2019 amounted to -0.3, while in 2020 it increased ten times and reached -3.0.

The Covid-19 pandemic has also caused significant changes in marriages and divorces. The total number of marriages in 2020 compared to 2019 was lower by 28.7%. At the same time the nuptiality rate decreased from 6.7 (2019) to 4.7 marriages per 1000 inhabitants (2020). The largest decrease in the number of marriages was recorded from March to June 2020, when the decline was between 50.1% and 82.5%, i.e. in the months when usually their number is much higher. After that, the decline was relatively less drastic compared to the same months in 2019. Preliminary data show that the number of divorces in 2020 was lower than in 2019 by 27.9%. Due to these changes, according the State Statistical Office data, the number of divorces per 1000 marriages increased from 144.1 (2019) to 157.2 (2020). However, the available data of the Ministry of Justice i.e. from the registers of births, deaths and marriages, shows that the number of marriages has decreased by 33.4%, while of the divorces increased by 14.8%, reaching the largest number of divorces (2284) in one year in the last decade. Despite the increase in non-marital childbearing, North Macedonia remains in the group of countries where majority of the births (about 90%) takes place within the traditional marriage. We expect that the final data on the nuptiality and divortiality in North Macedonia in 2020 will confirm the big changes, which will affect the number of the live births in the coming years.

Implications – The analysis of the preliminary data on the natural population increase, as well as of marriages and divorces, indicates the significant changes in 2020, which were mostly caused by the Covid-19 pandemic. Having in mind their long-term implications, further decrease in the natural population increase and total population growth can be expected, as well as acceleration of the process of demographic ageing. Once the pandemic is over, North Macedonia should focus on the revision of the current population policy and create comprehensive measures to mitigate the consequences of these unfavorable changes.

Keywords: Natural population increase, Life-births, Deaths, Marriages, Divorces, North Macedonia.

Zorica Mršević*

Svetlana Janković**

Žene i socijalna pravda za vreme pandemije

Predmet ovog rada je poređenje između položaja tri grupe žena. Prve su vidljive tokom pandemije i prepoznate su i potpomognute sistemom mera socijalne politike, druge koje su zaposlene u zdravstveno rizičnim radnim mestima i treće koje su ostale iza njih, nevidljive.

1. Preduzetnice. Slučajevi žena u preduzetništvu pružaju primere dobijanja podrške od raznih domaćih i stranih aktera. Iz faze čekanja da nešto prođe (vanredne mere, pandemija, vakcinacija), zbog svog preduzetništva, ali i podrške sa institucionalne i privatne strane, ušli su u fazu prilagođavanja funkcionisanja u novim uslovima. Stvarne mere finansijske podrške Vlade malom i srednjem preduzetništvu u Srbiji bile su im od pomoći.

2. Žene koje rade u zdravstveno rizičnim granama. U sektorima zdravstva i socijalne zaštite žene čine 75% zaposlenih, a čine i većinu radne snage nižeg statusa - najzastupljenije su među prodavačicama i pružatelj-kama ličnih usluga, kao i među čistačicama i pomoćnim osobljem. Na granici sa poslednjom grupom angažovane su u takozvanoj sivoj ekonomiji, ili izvan bilo kakvih formalnih struktura (ulična prodaja, negovanje dece, starih i bolesnih).

3. Žene izvan svih klasnih kategorija. Sakupljačice sekundarnih sirovina koje žive u neformalnim naseljima, bez elementarne infrastrukture (priključka na vodovod, kanalizaciju, struju, organizovano odnošenje smeća i sl.), našle su se u naročito nezavidnoj situaciji posebno za vreme hladnih zimskih meseci. Za dve trećine ovih žena ograničena je mobilnost, neophodna za uličnu prodaju i skupljanje sekundarnih sirovina, što im predstavlja jedini izvor prihoda. Od početka pandemije ostale su nevidljive. Na njih se obrati nakratko pažnja jedino kada u neformalnim naseljima u kojima žive izbije požar, ili budu poplavljeni.

* Institut društvenih nauka, Beograd

** Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije, Čačak

Cilj rada: ukazivanje na rodne aspekte pandemija, kao i da se patrijarhalni sistem ugnjetavanja i složene metode isključivanja različitih grupa ljudi zasnivaju i na polu. Cilj rada je i da identifikuje linije isključivanja koje idu među pomenute tri grupe žena i njihove mogućnosti da se bore za poboljšanje svoje situacije. Pokazaće se i da pandemija ne pogađa sve na isti način: teže pogađa one koji inače žive u ekstremnom siromaštvu, žene posebno koje su u okolnostima pandemije postale još izolovanije i obespravljenije.

Teorijski okvir

Teorija roda je osnov uočavanja pretnji pandemije da poništi napredak koji je u poslednje dve dekade ostvaren u borbi protiv siromaštva i rodne neravnopravnosti, kao i da ukaže na vrste tih pretnji. Zato je neophodno da posledice pandemije budu vidljive u svim oblastima društva i kroz sve aspekte analize, uključujući i rodnu. Svi koji žive i rade na marginama društva, a većina njih su žene, izloženi su najvećem riziku od zaraze i umnoženih životnih teškoća.

Sagledavanje pandemije sa stanovišta *teorije ljudske bezbednosti* nužno sadrži pogled kroz sočiva rodne ravnopravnosti. Dve su osnovne kategorije pretnji ljudskim pravima žena: prvi su ugoženi društveno-ekonomski odnosi (uglavnom sadrže eroziju rodne ravnopravnosti), drugi je intenzivirano rodno zasnovanog nasilja. Fokus je na neophodnosti zaštite od rodno zasnovanog nasilja, ženskim ljudskim pravima, odgovorima institucija, solidarnosti, bezbednosti i dobroj komunikaciji. Društveni pritisci i pandemijski procesi imaju tendenciju da ograniče kapacitet žena da u potpunosti učestvuju i prihvate prednost novih prilika posle pandemije.

Hipoteze: Ekonomski pad u toku pandemije doveo je do porasta nejednakosti. Istorija nam govori da globalna kriza može interese žena gurnuti na margine političkih interesa. Najveći teret pandemije COVID-19 nosili su zaposleni na zdravstveno rizičnim radnim mestima.

Pandemija COVID-19 nije samo osvetlila strukturne nejednakosti i diskriminaciju u našem društvu već ih je učinila još gorim kod nas, u Evropi i šire.

Neophodno je analizirati pandemiju kroz jezik ljudskih prava žena, posebno onih višestruko marginalizovanih, imajući na umu da će, ako se

ovaj aspekt zanemari sada, nastaviti da nedostaje u merama svih nivoa i vrsta dizajniranih da ublaže posledice pandemije.

Solidarnost nam je neophodna, pogotovo u vreme ekonomske krize koja najviše pogađa najslabije: ljudi koji su već marginalizovani padaju u još težu situaciju.

Nije samo virus, već je i diskriminacija mutirala i nove varijante su se razvile tokom pandemije. Javljaju se novi oblici nejednakosti i diskriminacije posebno u pristupu zdravstvenoj zaštiti i vakcinacijama, pored onih već tradicionalno postojećih na tržištu rada.

Ova kriza nam nudi jedinstvenu priliku da stvorimo inkluzivnija i ravnopravnija društva.

Metod i izvori podataka: Osnovni metod je *desk research* baziran na online dostupnim radovima iz oblasti teorija roda i teorije inkluzivne bezbednosti, kao i stavovi međunarodnih organizacija, analize, polemike, prezentacije istraživačkih rezultata, medijski izveštaji i komentari u oblasti rodnih aspekata pandemije.

Zaključci

Nijedan segment društva više neće biti kao nekada zato treba da razmislimo o tipu sveta u kojem želimo da živimo, svetu bez drastičnih društvenih nejednakosti, i svakako bez rodno zasnovanog nasilja, gde su ljudi i solidarnost prioriteta nad kapitalom i korporativnim interesima. Fokus napora u pandemijsko vreme mora biti na borbi protiv virusa sa stanovišta orijentisanog na ljudsku bezbednost, posmatrano kroz rodna sočiva.

Društveno sigurniji i pravedniji svet je moguća budućnost nakon pandemijske krize samo ako naša trenutna vizija budućnosti neizbežno sadrži ugrađeni rodni aspekt transformacije. Svet kome težimo treba da sadrži poboljšanu sliku rodnih uloga, posebno u ekonomskom i socijalnom kontekstu. Uključivanje žena u formalne, legalne strukture zapošljavanja jedan je od neophodnih uslova za bolju ekonomiju obojenu svakodnevnim pragmatizmom, solidarnošću, istrajnošću, borbom i empatijom, što je put do rodne ravnopravnosti.

Potrebno je da vlade i u uslovima pandemije vode politiku koja podstiče čovekove osnovne životne aktivnosti: rad, obrazovanje, istraživanje, kulturu, i društveno-politički život bez kojeg je društvena zajednica osuđena na samouništenje.

Pred nama je jedan veliki test. Pored dezinfekcije ruku i prostora, vreme je i za dezinfekciju odnosa, pojmova, vrednosti, strategija, pa i

samih misli. Žene i muškarci zaslužuju bolje. Bolje nasleđe mora biti ostavljeno generacijama koje dolaze.

Slučaj Srbije može se smatrati ilustrativnim primerom za druge delove regiona i šire, pružajući opšte primenljive odgovore i smernice u kritičkoj analizi položaja različitih grupa žena, različito pogođenih pandemijom i merama protiv nje.

Ključne reči: Žene u pandemiji COVID-19, tri grupe žena Srbije, preduzetnice, zdravstvene radnice, sakupljačice sekundarnih sirovina, ostavljanje boljeg nasleđa.

Mirjana Bobić*

Majčinstvo u doba korone

Izbijanje pandemije izazvane virusom korona prošle godine predstavljalo je ogroman, globalni *društveni šok*. Mobilnost ljudi po celoj planeti, intenzivne privredne veze, masovna putovanja, velika brzina komunikacija i transporta omogućili su brzo i lako širenje opasne zaraze, svetsku zdravstvenu krizu bez presedana u poslednjih stotinak godina, ugrožavanje života stanovništva čitavih država i kontinenata. Pojedinačne države, kako najbogatije, tako i najsiromašnije, nisu imale nikakav drugačiji odgovor do zatvaranja spoljnjih granica, blokiranje kontakata, zabranu okupljanja ljudi, fizičko distanciranje, uvođenje preventivnih zdravstvenih mera, digitalizaciju profesionalnog rada i obrazovanja, tj. rad i učenje od kuće. Kriza izazvana virusom korona je brzo ispostavila društvu račun bahatog neoliberalizma. Globalizacija je pokazala svu ranjivost savremenih društava, odnosno pojedinca. Zdravstveni sistem, zanemarivan u profitno orijentisanim ekonomijama, postao je nemoćan da se izbori sa masovnim zaražavanjem, obolevanjem i smrću stanovništva. Zdravstvena kriza je ubrzo proizvela brojne ekonomske posledice, pad aktivnosti i zaposlenosti širom sveta, zatvaranje čitavih sektora, privrednih grana, usluga, a onda i socijalne, psihološke, lične (gubitak osećaja kontrole nad svojim životom, porast anksioznosti, depresivnosti, strahova, tuge zbog gubitaka bliskih osoba). Ritmovi svakodnevice, njene rutine, obrasci, običaji i navike, preko noći su prekinuti. Nastupila je *haotizacija svakodnevice*, neograničenog trajanja, koju još uvek živimo i čije ćemo posledice još sagledavati.

Predmet rada je analiza praksi, osećanja i izazova svakodnevice u doba pandemije tokom 2020. u Srbiji iz perspektive majki. U pogledu izvora podataka rad se zasniva na internet istraživanju koje je sprovedla nevladina organizacija (NVO) „Centar za mame“ iz Beograda, u vremenu od 28. aprila do 8. maja 2020, na uzorku od 1908 majki na teritoriji cele Srbije. Osim deskriptivne analize rezultata istraživanja, sprovedeće se i sekundarna analiza srodnih istraživanja realizovanih u isto vreme u zemlji i inostranstvu, čiji se nalazi poklapaju, odnosno komplementiraju.

* Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Teorijski, rad se oslanja na paradigme koje su formulisane 90-ih godina u Institutu za sociološka istraživanja, a u cilju istraživanja haotične i događajnošću bremenite svakodnevne porodice tadašnje Srbije – urođnjavanje cene haosa (Marina Blagojević), dakle koristiće se teorijski pristupi svakodnevne iz rodne, a ne isključivo feminističke perspektive.

Analiza prikupljenih podataka istraživanja u okolnostima pandemije u Srbiji, kao i u svetu, s jedne strane potvrđuje da, kao što to uvek biva u društvenim krizama, kada se narušava javna sfera, kada se sužavaju društveni servisi i funkcije države, kada se pojačavaju rizici po opstanak i bezbednost stanovništva – celokupan teret preživljavanja i uspostavljanja novih obrazaca funkcionisanja i normalizacije prelazi na privatnu sferu, inače zanemarenu, nebitnu, podrazumevajuću. Po ko zna koji put žene postaju najvažniji resurs i rezervoar brojnih aktivnosti, emotivne, fizičke, intelektualne, materijalne i svake druge podrške, pomoći, brige i nege. One imaju osnovnu ulogu da održe porodicu, da osnaže mlade, da zabave malu decu, da pomognu starima, bolesnima, odnosno državi i čitavoj zajednici. Velika je novina ovde što se uz plaćeni posao i domaćinstvo - umeće i škola, u vidu očekivanja pomoći oko nastavnih programa, dakle pomoći ne samo deci, nego i nastavnicima i celom obrazovnom sistemu, u uslovima pandemije. Ukratko, tereti i opterećenje žena i majki značajno se multiplikuju.

Analiza rezultata će pokazati svu kompleksnost novonastale situacije, ali i neke dobrodošle pomake. Pokazaće se da su žene, sa prelaskom na rad od kuće, smanjivale fokusiranost i efikasnost obavljanja plaćenog posla, najviše usled nemogućnosti da odvoje porodične obaveze, tačnije brigu i pomoć oko škole od svoje profesije. Razni su bili načini razrešavanja ovog konflikta. Neke su žene odlučile da smanje obim radnog angažovanja, po cenu manje plate, neke su napustile posao (posebno kada je u gradovima ukinut javni prevoz), a neke su dobile otkaz. Sve u svemu, smanjenje posvećivanja plaćenom radu značilo je i ugrožavanje društvenog položaja žena i majki, povećanje zavisnosti od supruga i drugih, odnosno porast lične nesigurnosti. S obzirom na zatvaranje predškolskih ustanova, kao i škola, angažovanost žena je značajno povećana tokom dana, uz nužnost istovremenog obavljanja najmanje dva, pa i tri posla. Jedini način da se odgovori na trostruki teret aktivnosti i kompleksnost brige i nege bio je da se još više poveća trošenje resursa – vremena, inače oskudnog resursa, odnosno da se smanji obim onoga njegovog dela koji preostane za odmor i rekuperaciju tokom dana.

Međutim, primećuje se, i to je nešto što nije bilo sasvim očekivano - muškarci su povećali učešće u kući, više oko dece, nešto manje oko kućnih poslova, pa je za mnoge od njih ovo bila prilika da intenzivnije praktikuju novo oćinstvo i nove lične identitete. Time se potvrđuje da je

harmonizacija rodni odnosa i uzajamnost muškaraca i žena, pomak ka ravnopravnosti, već primećen u istraživanjima tokom 2010-ih u Srbiji, dakle, u praksama svakodnevice, uspostavljen kao ireverzibilan pravac društvenih promena. Rezultati pokazuju i da su muškarci ravnopravnije učestvovali u poslovima snabdevanja i brige o starima, čija je situacija u pandemiji bila posebno izazovna. Da li će to biti održivo na duže staze, kod raznih generacija i društvenih slojeva ostaje da pokaže vreme.

Rodna uzajamnost na terenu podstaknuta je ne samo okupljanjem cele porodice u kući već i sužavanjem uobičajenih društvenih mreža podrške. Odsustvo neformalnih mreža povećava rodnu uzajamnost i koheziju, što je već dokazano u literaturi. Restrikcija međugeneracijske solidarnosti, posebno svakodnevne pomoći starijih oko unuka, ne samo da je ukinula značajan izvor familističkog modela oslonca, već je majkama i očevima umetnula još i dodatnu brigu o roditeljima, odnosno starijima, rodbini, prijateljima i sl., uz sve strepnje vezane za rizike kontakata i širenje zaraze, a u uslovima otežanog snabdevanja i ograničavanja kretanja stanovništva, uvođenja policijskog časa itd. Posebno su se pokazale kao vulnerabilne kategorije samohranih majki i njihove dece, koje inače funkcionišu uz pomoć snažnih mreža podrške, pre svega roditelja, rođaka, kolega sa posla, prijatelja, suseda itd.

U zaključku ćemo predstaviti neke preliminarne ideje koje neposredno proizlaze iz diskusije istraživanih dimenzija svakodnevice. Digitalizacija nastave bi trebalo da se ubuduće koncipira tako da zahteva manje angažovanja majki, roditelja, a veću društvenu podršku nastavnici i deci. Rad od kuće, koji će očigledno postati primamljiv vid uštede poslodavaca, morao bi da se humanizuje, odnosno da više uvažava potrebe pojedinca, rodova, porodica, posebno različitih generacija. Trebalo bi nastaviti sa afirmacijom i razvojem politika i praksi ravnopravnosti, posebno ka muškarcima – da im se prizna potreba i otvori prostor da se ostvare i u porodici - kao očevi i partneri, a ne samo njihovi hranici i radna snaga. Snažnija podrška potrebna je osetljivim grupama – jednoroditeljskim porodicama, posebno majki sa decom, zatim starijima i bolesnima, ali i porodicama i pojedincima koji brinu o više generacija starih, u društvu koje intenzivno stari. Tim pre što ovo verovatno neće biti poslednja pandemija kojom nam priroda uzvraća udarac, pa možda možemo neku sledeću da dočekamo spremniji.

Ključne reči: kriza izazvana virusom korona, majčinstvo, Srbija, istraživanja, svakodnevica.

Mirjana Rašević*

Katarina Sedlecky**

Značaj poruka korona-krize za očuvanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Srbiji

Uvod: Srbija se više decenija suočava sa nizom izazova vezanih za seksualno i reproduktivno zdravlje i odgovarajuća prava. Njihovo ublažavanje zahteva nesmetano funkcionisanje institucija sistema, realizovanje multisektorskih akcija i sprovođenje usvojenih zakona i strateških dokumenata. Otuda se pretpostavlja da su stari izazovi u ovoj sferi opstali i/ili su postali izraženiji u vreme pandemije COVID-19. Njima su se svakako pridružili i izazovi drugačije prirode. Mada se ne nazire kraj korona-krize, diskutuju se njene posledice u mnogim aspektima života pojedinaca i društva, uključujući i seksualno i reproduktivno zdravlje i prava. Istražuje se, pre svega, ugroženost zdravlja i prava za vreme pandemije. Cilj ovoga rada je drugačiji.

Cilj i metodologija: Od početka pandemije postale su vidljive neke od njenih važnih poruka kao što su značaj prevencije i neophodnost uvažavanja podataka pri donošenju političkih odluka. Cilj rada je da razmotri može li primena ovih poruka doprineti boljem seksualnom i reproduktivnom zdravlju u Srbiji posle korona-krize?

Na postavljeno pitanja pokušavamo da odgovorimo putem izdavanja najvažnijih izazova u ovoj sferi koji se mogu ublažiti forsiranjem prevencije i kontinuiranim dijalogom između stručnjaka i kreatora politika. Izazovi su izdvojeni na osnovu nalaza novijih relevantnih istraživanja sprovedenih u Srbiji. Uzeta su u obzir istraživanja sprovedena na reprezentativnom nacionalnom uzorku, ali i ankete dubinskog tipa.

Rezultati: U Srbiji je prisutna rana seksualna aktivnost i učestali su drugi oblici rizičnog ponašanja mladih koji direktno ugrožavaju njihovo reproduktivno zdravlje. Istraživanje iz 2013. godine, koje je obuhvatilo veliki broj devojaka uzrasta 19–20 godina, pokazalo je da je približno četvrtina

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja

** Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije

ispitanica stupila u seksualne odnose pre 17. godine, imala četiri ili više partnera, imala seksualni kontakt u vezama kraćim od nedelju dana, i izlagala se neplaniranoj trudnoći i polno prenosivim infekcijama. Istovremeno mladima u Srbiji nedostaju odgovarajuća znanja i veštine. Očuvanje i unapređenje stanja reproduktivnog sistema, njegovih funkcija i procesa u populaciji mladih u nas je dvostruko otežano. Seksualna edukacija još uvek nije postala obavezan deo obrazovnog procesa, a savetovališta za mlade u domovima zdravlja ne rade ili delimično funkcionišu.

Odlaganje rađanja za kasnije životno doba nosi brojne izazove i zdravstvene rizike za zdravlje majke i deteta, kao što su fiziološko smanjenje plodnosti, sekundarni infertilitet, duže čekanje na začecje, nepovoljni tok i ishod trudnoće ili rađanje deteta sa hromozomskim anomalijama. Otuda je odlaganje rađanja i važan uzrok niskog nivoa fertiliteta. Bez dece je u Srbiji, u vreme sprovođenja Popisa 2011, bio veliki broj žena starosti od 20. do 24. godine (82%). Utvrđeno je da u reprodukciji nije učestvovalo preko polovine (55%) žena starosti 25–29 godina i trećina (31%) žena između 30. i 34. godine. Mada su u plodnom periodu, može se pretpostaviti da jedan broj ovih žena neće moći da ostvari stavove o željenom broju dece iz bioloških ili zdravstvenih razloga. Između 2002. i 2011. godine registrovan je trend porasta broja žena u Srbiji koje nisu rodile nijedno dete, u sve tri starosne kohorte.

Sa godinama života češća su stečena oštećenja reproduktivnog zdravlja koja nastaju prvenstveno kao posledica prethodnih namernih pobačaja i neprepoznatih i nelečenih polno prenosivih infekcija. Srbiju karakteriše višedecenijska rasprostranjenost tradicionalne kontrola rađanja u kojoj dominira oslanjanje na coitus interruptus, i posledično, u slučaju kada se trudnoća ne želi ili ne može prihvatiti, pribegavanje abortusu. Ni u 21. veku ne obeležava se pomak u ovoj sferi. Najnovije reprezentativno istraživanje sprovedeno 2019, pokazuje da kondom, kombinovanu oralnu kontracepciju ili intrauterini uložak koristilo svega 21% žena koje su u braku ili stabilnoj partnerskoj vezi. Na osnovu strukture upotrebe kontracepcije i nivoa rađanja, procenjuje se da je stopa ukupnih indukovanih abortusa iste godine iznosila 2,8. To znači da tokom reproduktivnog perioda žena prosečno ima oko tri namerna pobačaja. Procenjena stopa je vrlo visoka, gotovo je dva puta viša od stope ukupnog fertiliteta i među najvišima je u Evropi.

Riziku za očuvanje reproduktivnog zdravlja doprinosi i nesprovođenje skrininga na uzročnike polno prenosivih infekcija koje izazivaju pelvičnu inflamatornu bolest. Među njima najčešća je genitalna hlamidija, koja obično izaziva subkliničke hronične infekcije sa rezultujućim oštećenjem jajovoda. U jednom istraživanju, sprovedenom među seksualno aktivnim

adolescentkinjama u Beogradu, prisustvo hlamidije u cerviksu uterusa je ustanovljeno čak kod 30% ispitanica.

Sa preko 1.300 novootkrivenih slučajeva i 550 smrtnih ishoda u 2018, rak grlića materice predstavljao je drugi najčešći uzrok obolevanja i umiranja žena starosti od 15. do 44. godine u Srbiji. Istovremeno, stope incidencije i mortaliteta koje se tiču ovog karcinoma u Srbiji bile su gotovo tri puta više u odnosu na odgovarajuće prosečne stope procenjene za Južnu Evropu.

Neplodnost je problem sa kojim se suočava 7–9% parova u razvijenim zemljama prema Bahamondes i Makuch iz 2014. godine. Usled slabe informisanosti i edukovanosti stanovništva u sferi seksualnosti i reproduktivnog zdravlja, velikog broja namernih prekida trudnoće, rasprostranjenosti polno prenosivih infekcija, kao i intenzivnog odlaganja rađanja, procenjuje se da je učestalost neplodnosti u Srbiji i viša.

Anketa o nasilju nad ženama u Srbiji, koju je 2018. godine sprovedla Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju na reprezentativnom uzorku, pokazuje da je: 7% žena starosti između 18 i 29 godina, 8% žena u starosnoj grupi 30–39 i 11% žena starih od 40 do 49 godina - bilo izloženo fizikom, seksualnom ili psihološkom nasilju od strane sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera tokom 12 meseci koji su prethodili intervjuisanju. Upadljivo veliki broj ispitanica (85%) izrazio je uverenje da je nasilje nad ženama od strane partnera uobičajeno u Srbiji.

Zaključak: U suočavanju sa pandemijom COVID-19, stručnjaci, kreatori politika i najšira javnost, jasnije sagledavaju značaj prevencije u očuvanju zdravlja. Otuda postoji dobra osnova za promociju savremenog koncepta seksualnog i reproduktivnog zdravlja na političkom nivou, odnosno nivou obrazovnog i zdravstvenog sistema, uz uključivanje javnosti putem medija. Posledično, ove promene će doprineti informisanosti pojedinaca koji će moći da donose odluke bitne za očuvanje i unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja, podržani od zdravstvenih radnika, svesni i svojih prava i svoje odgovornosti. Odgovornost istraživača je da upute donosiocima odluka u potrebu, načine i dobrobiti promocije seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Odgovornost kreatora politika je da odluke zasnivaju na podacima i da koriste iskustva o značaju preventivnog delovanja stečena u korona-krizi.

ključne reči: COVID-19, seksualno i reproduktivno zdravlje, Srbija.

Sanja Klempić Bogadi*

Sonja Podgorelec*

Stariji stanovnici i pandemija bolesti COVID-19 – primjer Hrvatske

Percepcija rizika od oboljenja jedan je od ključnih pokretača zdravstvenog ponašanja jer utječe na ponašanje stanovništva s obzirom na preporučene mjere opreza i vjerojatnost da određeni pojedinac oboli. U pandemiji COVID-19 vjerojatnost da stariji obole je visoka, pri čemu bolest ima teške komplikacije koje u visokom postotku mogu završiti smrtnim ishodom. Stariji odrasli (od 65 godina i stariji) u značajno su povećanom riziku razvijanja ozbiljnih oblika bolesti nakon zaraze, što je bitno za Hrvatsku s obzirom da je među zemljama s najvećim udjelom starih stanovnika. Veći je rizik za teži oblik bolesti i potrebu za respiratorom i mogućnost smrti među starim muškarcima nego među starim ženama. Posebno su ugroženi stariji koji pate od kardiovaskularnih bolesti, kroničnih respiratornih bolesti, dijabetesa ili onkoloških bolesti.

Na dan 24. 1. 2021. u Hrvatskoj je zabilježeno 229.052 zaraženih virusom korona od čega je 4827 oboljelih osoba umrlo. Analiza podataka smrtnosti oboljelih od COVID-19 u Hrvatskoj od prvog slučaja do 24. 1. 2021. pokazuje da je 47,4% umrlih bilo u dobi od 60 do 79 godina, a 45,4% je imalo 80 ili više godina.

Slično kao i u drugim europskim državama, zbog velikog broja starijih koji žive u bliskoj zajednici i većem broju pratećih bolesti najranjivija skupina su osobe koji žive u institucijskom smještaju, najviše u domovima za starije i nemoćne. Pandemija COVID-19 otkrila je brojne slabosti sustava formalne skrbi za starije u Hrvatskoj. Pokazalo se da su domovi „pretrpani“ korisnicima i da je u takvim okolnostima gotovo nemoguće održavati odgovarajuću fizičku distancu. Otkriveni su brojni ilegalni domovi za starije od kojih neki nisu imali niti minimum nužne infrastrukture. Osim toga, postalo je jasno da je često i upravljačka struktura domova neadekvatno obrazovana za te poslove, a osoblja: medicinskih sestara, njegovateljica, socijalnih radnika, posebice u privatnim domovima, premalo je i nerijetko su za te poslove priučeni. Istovremeno, previše je primjera da je osoblje

* Institut za migracije i narodnosti, Znanstveni odsjek za migracijska i demografska istraživanja

domova nedovoljnim pridržavanjem epidemioloških mjera u svakodnevnom životu uzrokovalo unos virusa u prostor doma što je rezultiralo velikim brojem umrlih korisnika. Prema podacima Stožera Civilne zaštite 34 (40%) od ukupno 83 umrlih tijekom prvog vala u Hrvatskoj od posljedica zaraze virusom korona bili su korisnici domova za starije. Za drugi val zaraze nisu dostupni podaci o broju umrlih u domovima.

Korisnici domova za starije od početka pandemije suočeni su s brojnim restrikcijama. Tijekom prvog vala pandemije (od veljače do početka ljeta 2020) pa onda ponovno od listopada 2020. u potpunosti im je zabranjeno kretanje izvan institucije kao i bilo kakvi posjeti rodbine. Nekoliko ljetnih mjeseci (u vrijeme kad je zaraza jenjala) te su mjere svedene na ograničeno trajanje izlazaka iz institucije (do 3 sata) i jednom tjedno polusatne posjete jedne bliske osobe u otvorenim prostorima domova (vrtovi, parkovi i sl.). Gubitkom fizičke komunikacije s bližnjima stariji u institucionalnom smještaju izgubili su neke oblike praktične podrške, ali prvenstveno njihovu emocionalnu podršku. Mnogi se osjećaju izolirani od vanjskog svijeta, a oni koji nemaju TV ili radio izolirani su i od informacija. Promijenjene životne okolnosti zbog prijetnje bolesti uzrokuju pojačan strah, nesigurnost i depresivno raspoloženje među korisnicima domova.

I dok u Hrvatskoj, za razliku od brojnih drugih zemalja, nije bilo policijskog sata i posebnih zabrana izlaska starijih koji žive u vlastitom domu, javno se komuniciralo da se preporuča da ne izlaze iz svojih domova. Zadrževanje za „ostankom doma“ i fizičko distanciranje značajno je izmijenilo svakodnevnicu svih starijih građana. Tijekom travnja i svibnja 2020. na snazi je bila i mjera međuzupanijske zabrane kretanja stanovništva bez posebnih propusnica, čime su brojni stariji ljudi bili onemogućeni da ih posjete njihova djeca koja ne žive u istoj županiji, a o njima skrbe.

Stari ljudi u velikom broju žive sami, a starost se inače veže uz smanjeni broj socijalnih kontakata i veći doživljaj osamljenosti i društvene izoliranosti. Starije žene, koje čine većinu najstarijih starih (starijih od 80 godina), pritom su najugroženije. Naime, premda korištenje različitih komunikacijskih tehnologija omogućava održavanje raznih vrsta kontakata na daljinu, one su često nedostupne ili nedovoljno dostupne starijima. Kućanstva starijih rjeđe su opremljena računalima i internetskim vezama, mnogi od njih nisu računalno pismeni, a i financijske mogućnosti mnogima ne dozvoljavaju korištenje suvremenih komunikacijskih sredstava. Ujedno, starije osobe u samačkim kućanstvima zbog ograničenja kretanja postaju ovisne o tuđoj pomoći pri nabavljanju osnovnih živežnih namirnica, lijekova i sl.

Osim ugroze od bolesti COVID-19, zbog smanjenog obima rada obiteljskih liječnika i bolnica, stariji koji su ionako lošijeg zdravlja, ugroženi

su jer ne liječe kronične bolesti. Također, nemogućnost sudjelovanja u raznim oblicima fizičkih aktivnosti na otvorenom utječu na ukupno fizičko zdravlje, a osjećaj neizvjesnosti, straha i nesigurnosti povećava razinu stresa i negativno utječe na psihičko zdravlje starijih osoba.

U radu će se metodom analize sadržaja opisati dominantni narativ o starim ljudima tijekom propisanih specifičnih epidemioloških mjera u pandemiji COVID-19 u medijskom prostoru. Jedinice analize bit će članci izabrani prema ključnim riječima, a objavljeni na hrvatskim portalima: jutarnji.hr, večernji.hr, slobodnadalmacija.hr, indeks.hr, novilist.hr i 24sata.hr. U analizu će se uključiti i glavne poruke medijske kampanje Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike o suzbijanju širenja virusom korona među starijom populacijom „Odgovorni ostajemo bliski”. Osnovna hipoteza od koje se u analizi polazi je da se pisanjem gotovo isključivo o brizi, (ne)sigurnosti, bolest(i) i umiranju starijih, konstruira njihova pozicija kojom se još više isključuju, izoliraju i zastrašuju. Pritom se najveća pozornost posvećuje problemima unutar socijalnih i zdravstvenih institucija (domova za starije i bolnica), a u velikoj mjeri marginaliziraju stariji koji žive u vlastitom domu.

Ključne riječi: stariji stanovnici, domovi za starije, pandemija bolesti COVID-19, Hrvatska, socijalna isključenost.

Aleksandra Kalašić Milićević*

Đorđe Terzin*

Ana Gavrilović**

Zdravstveno-socijalni problemi starih u uslovima pandemije u Srbiji

Brzo širenje bolesti COVID-19 i mogućnost da se zaraze ljudi svih uzrasta ostavlja mnogobrojne, trenutne i dugotrajne, posledice po njihovo psihofizičko zdravlje, ali su one ozbiljnije za starije osobe i/ili one sa postojećim hroničnim nezaraznim bolestima - šećerna bolest, kardiovaskularna oboljenja, astma, mentalne smetnje. Iako starost nije bolest, sa godinama raste komorbiditet (po podacima SAD 39% starijih od 65 godina boluje od 43 ili više hroničnih bolesti). Nepromenljivi faktor rizika za nastanak demencija su godine; 81% obolelih od Alzhajmerove demencije su stariji od 75 godina. Demencije i COVID-19 predstavljaju udružnost pandemija gde se složenost prevencije i zbrinjavanja infekcije usložnjava kod ljudi koji žive sa demencijom. Sa 50 miliona obolelih od demencija i rastućom krivom poznatog broja obolelih od COVID-19, imamo konjukciju pandemija. Problemi pamćenja, izmene ponašanja i ličnosti i funkcionisanja u svakodnevnom životu, gde briga o sebi zavisi od negovatelja dok ta ista blizina predstavlja i rizik od zaraze. Istovremeno problemi pamćenja stvaraju probleme u održavanju fizičke distance i higijene ruku, smanjenu dostupnost i shvatanje naučnih informacija, malo ili bez kapaciteta da koriste internet ili socijalne mreže.

Pandemija COVID-19 predstavlja trostruki globalni izazov po mentalno zdravlje: kako sprečiti zaražavanje i obolevanje osoba sa već prisutnim psihičkim smetnjama i posledicama ove infekcije, uzimajući u obzir njihovu povećanu osetljivost; kako obezbediti adekvatne podrške zdravstvenim radnicima i negovateljima, a sve na lošoj osnovi javno-zdravstvenog stanja i pre pandemije, čak i u razvijenim zemljama, i kako identifikovati najbolje mere u cilju sprečavanja širenja infekcije. Uprkos postojanju efektivnih javno-zdravstvenih intervencija njihova implementacija je slaba.

Problemi u organizaciji zdravstveno-socijalnih službi nadoknađuju se entuzijazmom i volonterskim aktivnostima profesionalaca i

* Fakultet za medije i komunikacije, Beograd

** Profesorka u penziji

samoorganizovanjem sa rizikom za razvoj sindroma sagorevanja, lošim zdravstvenim ishodima i povećanim mortalitetom.

Zadovoljavanje socijalnih potreba ljudi i zaštitu najugroženijih kategorija stanovništva preuzele su države od samog svog nastanka, ostvarujući ih na različite načine, različito kroz vreme, i različito između njih. U aktuelnom vremenu, Srbija, važećim Zakonom o socijalnoj zaštiti, utvrđuje da čovek, koji ne može sam da reši probleme koji mu ugrožavaju život, može da se obrati za pomoć sistemu socijalne zaštite, koji mu, pod propisanim uslovima, određenim pravima i uslugama, može pružiti pomoć. Koristeći ovaj opšti sistem socijalne sigurnosti, stari ljudi čine značajnu kategoriju među njegovim korisnicima.

Problemi u njihovoj zaštiti, koji su se ispoljili u pandemiji, jesu: niska materijalna davanja nedovoljna za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba; dugo trajanje veoma restriktivnih mera izolacije u domovima za stare i onemogućavanje kontrolisanih poseta najbližih; nedovoljan broj stručnih radnika u celom sistemu (broj zaposlenih na neodređeno vreme u 2019. manji je za 15% nego u 2015, dok je broj korisnika u istom periodu povećan za 6,2%), što indirektno smanjuje funkcije institucija; ignorisanje sindroma sagorevanja koji su očigledni i srazmerni pritisku naraslih socijalnih potreba stalno rastućeg broja korisnika; raskorak između potreba i kapaciteta institucija sistema da na potrebe odgovaraju efikasno i efektno; nerazvijenost socijalnih usluga, naročito u ekonomski nedovoljno razvijenim opštinama i na seoskom području; nedostatak naučnih istraživanja i neadekvatno korišćenje postojećih resursa za unapređivanje položaja i zaštite starih.

Pandemiju COVID-19 je, očekivano, pratila i infodemija – brzo i nadaleko širenje informacija upitnog kvaliteta vezanih za uzroke bolesti, načine prenosa, simptome, posledice, lekove, vakcine itd. Starija populacija se pokazala naročito osetljivom kada je u pitanju filtriranje tačnih od netačnih informacija.

Tokom godinu dana pandemije mogli smo prepoznati dva lica infodemije: dezinformacije i teorije zavere. Ove dve pojave se mogu posmatrati odvojeno budući da svaka poseduje unikatne karakteristike, međutim često idu „ruku pod ruku“ i dele zajedničku osnovu – oslanjaju se na kontekst opšte neizvesnosti, neznanja, neinformisanosti i straha, koji predstavljaju osnovu za nastavak njihove reprodukcije.

Specifikum populacije koja usvaja teorije zavere i lažne vesti nemoćnost je razlikovanja sredstava informisanja (ozbiljnih medija i novinskih agencija, odnosno relevantnih institucija) od sredstava i platformi namenjenih zabavi i zabavnom sadržaju, usled čega dolazi do zabrinjavajuće fuzije ove dve vrste sadržaja (informativnih i zabavnih). Starija populacija je naročito na udaru jer u osnovi teže usvaja nove tehnologije, odnosno

teže razgraničava razlike između realnih i utvrđenih činjenica i korisnički kreiranih sadržaja.

Evidentno je da se dezinformacije potpuno nekritički usvajaju, iako ih je veoma lako proveriti i bez tehničkog znanja - ukoliko do nekog dopre tvrdnja da maske ne treba nositi jer će nas ugušiti, nije li za očekivati da se prvo zapita kako onda hirurzi, kojima posao nalaže da ceo dan provedu pod maskama, ipak dožive starost? Takođe, iako je ogroman napor uložen od strane niza relevantnih međunarodnih institucija da se dezinformacije jasno i nedvosmisleno ospore, ljudi kojima su prezentovane ispravne činjenice nisu skloni da odbace već usvojene dezinformacije, čak i kada uspeju u tome, po pravilu su skloni naknadnom usvajanju novih dezinformacija. Navedena tendencija skreće pažnju na mogućnost da se dezinformacije i teorije zavere inkorporiraju u osnovna verovanja ljudi i postaju matrica za tumačenje realnosti. Usled kumulativnog efekta specifične kombinacije zajedničkih karakteristika za opštu populaciju i uz teskobe koje uzrokuje parcijalna adaptacija starije populacije na nove tehnologije, zajedno sa karakteristikama virusa koji je posebno „targetira“ i efekata koji po mentalno zdravlje uzrokuju primenjene mere izolacije, populacija starijih osoba je osetljivija od ostatka populacije. Kako je u pitanju izrazito multidisciplinarna tema, rešenja se moraju simultano i usklađeno tražiti u nizu naučnih disciplina (psihologija, komunikologija, socijalni rad, medicina, pa i kriminologija). Trenutna kampanja osporavanja dezinformacija i pružanja dokaza veoma liči na igru „mitološka hydra“ – kako se jedna dezinformacija ospori, odmah se pojavi više novih. Sistemski rešenja bi se morala bazirati na pokušaju da se prekine mehanizam usvajanja dezinformacija, te je osnovno pitanje kako osnažiti i edukovati ljude da sami filtriraju sadržaj. Mnoge od ovih dezinformacija ne zahtevaju visok nivo obrazovanja da bi se odbacile kao netačne, te smatramo da se ključ nalazi upravo u targetiranju mehanizama usvajanja o kojima smo govorili.

Prethodnih nedelja smo svedoci veoma snažne kampanje protiv vakcinisanja. Dezinformacije i pritisak pojedinaca koji ih usvajaju deluju destimulativno kada je u pitanju donošenje odluke o vakcinaciji, što u krajnjoj instanci ima nemerljive posledice za celo društvo jer kompromituje i odlaze konačni kraj pandemije. U tom kontekstu, navedimo studiju iz Japana objavljenu u švajcarskom naučnom časopisu *Frontiers in Psychology* početkom avgusta, koja ističe da je glavni razlog što Japanci kao narod veoma disciplinovano nose maske, i time efikasno sprečavaju transmisiju virusa, zapravo pritisak ostatka društva i drugih ljudi da se maske nose.

Ključne reči: COVID-19, zdravstveno-socijalni problemi starih, Srbija.

Lela Milošević Radulović*

Izazovi informaciono-komunikacionih tehnologija i stariji ljudi u kontekstu pandemije COVID-19

Ubrzani razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija poslednjih decenija doprineo je globalnom povezivanju ljudi i intenzivnoj komunikaciji među njima, naročito u doba pandemije. Međutim, iako takav razvoj, sa jedne strane, doprinosi unapređivanju kvaliteta života jer komunikacija putem digitalnih tehnologija pruža nova iskustva i mogućnosti za sticanje novih znanja i čini informacije dostupnim velikom broju ljudi, sa druge strane preti da marginalizuje one kojima je digitalni svet nedostupan. Kada je reč o kategorijama stanovništva koje spadaju u takozvane grupe pod rizikom od digitalne isključenosti, starije osobe (65+) spadaju u jednu od kategorija pod najvećim rizikom uz opasnost da im budu uskraćena mnoga prava koja im pripadaju.

U skladu s osnovnim ciljem društvene brige o starijim ljudima u 21. veku, koji se odnosi na omogućavanje aktivnog i dostojanstvenog starenja i kvalitetnog života u starosti, intenzivan proces demografskog starenja u našem društvu zahteva preispitivanje kvaliteta života starijih osoba. Polazeći od osnovnih principa aktivnog starenja, univerzalnih problema i otvorenih pitanja kvaliteta života starijih ljudi, u radu se razmatra značaj uključivanja starijih u komunikaciju putem informaciono-komunikacionih tehnologija i potreba njihovog prilagođavanja modernoj komunikaciji, posebno u kontekstu pandemije COVID-19, koja je dovela do globalnih socioekonomskih problema i unela dalekosežne promene u društveni život. Pojedinci i društvo u celini suočili su se sa brojnim izazovima i problemima, naročito za vreme vanrednog stanja, koje je značajno izmenilo svakodnevicu građana jer podrazumeva ograničenje svih društvenih i ekonomskih aktivnosti. U uslovima pandemijske krize veliki broj starijih ljudi izolovan je od svoje porodice, a posledice takve izolacije mogu biti veoma kompleksne i mogu se odraziti na psihosocijalno stanje starijih. U skladu s tim, u fokusu rada je analiza izazova sa kojima su suočeni stariji ljudi u doba pandemije i mogućnosti unapređivanja kvaliteta života starijih upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija i interneta koji predstavlja novi domen društvenosti. Upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija i interneta stariji ljudi bi mogli da unaprede komunikaciju sa drugima, prate informacije iz različitih izvora, koriste bankarske usluge i usluge iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, obavljaju kupovinu,

---

* Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

ali i da se zabave i obrazuju i time kvalitetnije ispune svoje slobodno vreme. U radu se elaboriraju neke socijalne implikacije (ne)korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija od strane starijih ljudi, posebno u kontekstu pandemije COVID-19, i razmatraju mogućnosti i prepreke za njihovu digitalnu uključenost (upotreba kompjutera, „pametnih“ mobilnih telefona, interneta), pri čemu se naglašava ključni značaj izrade i primene aktivne strategije za digitalnu uključenost starijih ljudi. Cilj rada je da argumentovano ukaže na potrebu unapređivanja socijalne inkluzije starijih ljudi i da uputi aplikativne preporuke donosiocima odluka i kreatorima inkluzivne politike, jer najnoviji rezultati istraživanja pokazuju da veliki broj starijih ljudi u Srbiji ne koristi nove tehnologije za komunikaciju i da je informaciona i komunikaciona pismenost starijih ljudi u Srbiji na niskom nivou. Prepreke za digitalnu uključenost su vrlo često ne samo finansijske ili tehničke prirode, već i subjektivne – neznanje, nedostatak samopouzdanja, strah od korišćenja novih tehnologija (što su najčešći razlozi za inhibiciju i odbijanje starijih da koriste nove tehnologije), kao i nezainteresovanost, odnosno ignorisanje mogućnosti korišćenja savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija.

Oснаživanje starije populacije za digitalno uključivanje moglo bi da doprinese njihovoj boljoj integraciji u zajednicu, ostvarivanju prava i komunikaciji sa drugima. Digitalno uključivanje starijih ljudi može se unaprediti pre svega podizanjem svesti o značaju korišćenja digitalnih uređaja i interneta, usvajanjem znanja i sticanjem potrebnih veština za korišćenje kompjutera, „pametnih“ mobilnih telefona i interneta na kursovima koji postoje na Univerzitetu za treće doba i njihovim širenjem na ostale delove naše zemlje, realizacijom projekata i drugih aktivnosti za intergeneracijski prenos znanja u porodici ili van nje i naravno obezbeđivanjem pristupa informaciono-komunikacionim tehnologijama. Stručnjaci sve više upozoravaju na to da se princip angažovanja, a ne dezangažovanja, mora postaviti kao fundamentalni kriterijum starenja i života u starosti, jer je samo na takav način moguće osposobljavanje starijih ljudi da žive u skladu sa društvenim tokovima, odnosno da budu uključeni u svakodnevni život.

Dakle, neophodno je i sistemski podržati starije ljude u sticanju digitalnih veština. Neobezbeđivanjem uslova za korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija i pristup internetu, starijim ljudima se uskraćuju brojne mogućnosti koje su od velikog značaja za bolju socijalnu uključenost u zajednicu i komunikaciju, odnosno za uspešno funkcionisanje u digitalizovanom društvu, ali i u rizičnom društvu (Beck) u eri globalizacije, koje nije ograničeno samo na rizike po zdravlje i životnu sredinu, već uključuje čitav niz međusobno povezanih promena u savremenom društvenom životu.

Ključne reči: stariji ljudi, informaciono-komunikacione tehnologije, digitalna uključenost, pandemija COVID-19.

COVID-19
– migracije i tržište rada

Biljana Apostolovska Toshevska*

Mirjanka Madzevikj*

Marija Ljakoska*

The unemployment in North Macedonia during COVID-19

Since March 2020, North Macedonia has been facing a special challenge and a health crisis that has had a great impact on all the segments of social life and the economy. In this new and unfamiliar situation, in an attempt to prevent the spread of the pandemic, the President of the country declared a state of emergency, which included limited movement, limited working hours, and limitations in the hours for performing certain activities. In order to adjust to the new situation, protocols for work, for the working conditions, and so on, were adopted. The activities in which the working requirements and organization allowed work from home, were adjusted to the situation easily. On the other hand, the activities with the emphasized social component and greater circulation of people, where physical distance and avoidance of grouping are hardly manageable, faced with economic problems, as some lost their jobs. Although unemployment is a problem that the country has been facing for a long time i.e., since its independence, the new conditions only deepened the problems. In order to overcome the economic crisis and protect the domestic economy and the living standard of individuals, five packages of economic measures were adopted by the Government of North Macedonia. Still, the pandemic has had a devastating effect on the fragile economy.

According to the Employment State Agency (ESA), 156,432 unemployed persons were registered at the end of last year, which compared to February 2020, was 50,616 more. With consecutive records of the ESA concerning the total number of newly unemployed persons only third (17,026) are based on employment income for which termination or deletion of compulsory social insurance has been registered in the period of the crisis caused by the COVID-19. Although these are officially recorded data, they do not necessarily reflect the real situation, considering

---

* University in Skopje, Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Institute of Geography

the existing economic conditions in the country. However, the ESA does not provide data that conclusively indicate that the job loss was caused by the economic crisis caused by the pandemic.

To the number of unemployed, it is inevitable to add those persons who were “informally employed” due to the presence of “the shadow economy in a large number of sectors, especially in the catering industry. Although everyday life offers evidence, unfortunately concrete numbers cannot be determined. Trade union organizations point to 70,000 or 80,000 unemployed people who are victims of the pandemic, mostly from the sectors of catering and tourism. Unemployment is noticeable in all age groups of the working-age population, and the most affected is the category of persons without formal education, or with incomplete secondary and secondary education. This certainly indicates a situation in which the pandemic has significantly affected the social landscape of the country, especially when it comes to socially vulnerable categories.

The paper aims to present the volume, dynamics, and characteristics of unemployment in North Macedonia in the conditions of the pandemic, and its consequences on all segments of the society. For that purpose, data from the Ministry of Health, the Institute of Public Health and ESA were analyzed, as well as the results from empirical research based on an online survey including respondents 15 to 64 years old. The questionnaire comprised 13 questions, 4 of which referred to the demographic characteristics of the respondent, while the rest is being related to their employment status, changes in the workplace and the working hours as a result of the pandemic and so on. The empirical research was done using the sampling method, in order to obtain firsthand source data on the problem of unemployment caused by COVID-19, which by the relevant institutions, often get different classifications.

Keywords: unemployment, COVID-19, North Macedonia.

Suzana Marković Krstić*

Sociodemografske implikacije pandemije COVID-19 u Republici Srbiji

Epidemiološka kriza izazvana pandemijom COVID-19 odrazila se na sve sfere društvenog života ostavljajući brojne sociodemografske, ekonomske, zdravstvene, političke, psihološke i druge posledice. Rezultati sociodemografskih istraživanja ukazuju na promene u kretanju i struktura stanovništva Republike Srbije, odnosno na postojanje nepovoljnih demografskih procesa (depupulacija, starenje stanovništva, opadanje nataliteta, emigracija mladih) već dugi niz godina. Oslanjajući se na rezultate statističkih, demografskih, socioloških, ekonomskih i drugih istraživanja, autorka je identifikovala nekoliko najvidljivijih sociodemografskih posledica pandemije COVID-19 i ukazala na potencijalne dugoročne refleksije epidemiološke krize. Iako nedostaju ili su nepotpuni zvanični podaci o nekim statističkim pokazateljima demografskih kretanja u vreme pandemije, u radu su iz sociodemografske perspektive sagledane kvantitativne i kvalitativne dimenzije promena prirodnog kretanja stanovništva (mortalitet, natalitet), mehaničkog kretanja (emigracije mladih), starosne strukture umrlih, prosečnog trajanja ljudskog veka i sl.

U radu se polazi od teze da pandemija COVID-19 ima devastirajući efekat na demografsku sliku Republike Srbije koju karakterišu dugoročno negativni demografski trendovi. Da se pandemija negativno odrazila na pojedine segmente demografskih kretanja i intenzivirala njihovo manifestovanje, pokazuju komparativne statističke analize komponenti prirodnog kretanja stanovništva tokom 2019. i 2020. godine. Negativni efekat pandemije ogleda se u smanjenju broja živorođenih u 2020. godini i povećanju broja umrlih lica u istoj godini u odnosu na prethodnu 2019. godinu. Broj živorođenih u 2020. godini je za 1791 manji od broja živorođenih u 2019. godini ili za 2,8% (2019 – 63484 živorođenih, a 2020. g. 61693). Postoje regionalne razlike kada je reč o opadanju broja živorođenih u januaru 2020. godine (u odnosu na januar 2019), tako da je najveći pad zabeležen u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (16,1%). S druge

* Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

strane, broj umrlih lica u 2020. godini značajno se povećao, za 13991, odnosno za 13,9% (2019 – 100963 i 2020 – 114954 umrlih lica). Takođe, prisutne su regionalne razlike u povećanju smrtnosti na teritoriji Republike Srbije. Procentualno najveće povećanje broja umrlih lica u odnosu na ostale regione, u januaru 2020. godine, bilo je u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (27,6%).

Tempo i smer kretanja pojedinih stopa (nataliteta, mortaliteta, prirodnog priraštaja) odražavaju se na udeo pojedinih starosnih grupa u ukupnom stanovništvu, tako da tokom vremena uslovljavaju niz promena u starosnoj strukturi. Usled ubrzanog opadanja stopa nataliteta/fertiliteta, posebno u uslovima pandemije, može se očekivati povećanje procentualnog udela starog stanovništva. Međutim, epidemiološke analize ukazuju da postoji starosna i društvena diferencijacija oboljevanja od COVID-19. Iako se virus širi među svim starosnim i društvenim grupama, primetan je veći broj obolelih i umrlih među starijim osobama, osobama koje imaju hronične bolesti, osobama koje pripadaju rizičnim profesijama itd. Povećanje smrtnosti i brža transmisija bolesti javlja se usled ograničenih mogućnosti zdravstvene nege, nemogućnosti održavanja fizičke distance usled stanovanja u prenaseljenim delovima gradova sa neadekvatnim higijenskim uslovima, kao i zbog nemogućnosti testiranja i obezbeđivanja lekova usled lošeg materijalnog stanja. Prema podacima Ministarstva zdravlja Republike Srbije, najviše preminulih od COVID-19 je u starosnoj grupi 60–69 godina (28,67%), a zatim u starosnoj grupi 70–79 godina (27,96%), što znači da umrli iz ove dve starosne kategorije čine više od 50% umrlih lica od ove zarazne bolesti (stariji od 80 godina čine 18,64% preminulih). Najmanje umrlih je među mladima uzrasta 20–29 godina (0,72%). Kod srednje generacije, starosne grupe 40–49 godina, smrtnost je 8,6%, a u starosnoj grupi 50–59 smrtnost je 14,34%. Rezultati istraživanja pokazuju da je među umrlima od COVID-19 skoro dvostruko više muškaraca (64,84%) od žena (35,16%). Međutim, pored direktne uslovljenosti smrtnosti COVID-19 ne treba zanemariti ni indirekne efekte epidemije koji se ispoljavaju u vidu lošeg medicinskog tretmana ostalih obolelih lica, a prvenstveno hroničnih bolesnika. S obzirom na to da su oboleli od COVID-19 imali prioritet, mnoge operacije su odložene, kao i odlasci na redovne preglede i terapije, tako da se može očekivati povećanje broja umrlih u narednom periodu. Takođe, može se očekivati i smanjenje očekivanog trajanja života (prosečnog ljudskog veka) jer je ono u funkcionalnoj zavisnosti od smrtnosti stanovništva, ali i od socio-ekonomskih uslova u kojima stanovništvo živi. Stoga se mogu smatrati realnim procene demografa da je prosečni životni vek stanovnika Republike Srbije u doba korone smanjen za oko 1,5 godina (sa 75,9 u 2019. na 74,4 godine u 2020).

Sociodemografske implikacije pandemije virusa korona mogu se sagledati i u sferi mehaničkog kretanja stanovništva, posebno kroz odlazak mladih ljudi u inostranstvo. Rezultati istraživanja (koje je sproveda krovna organizacija mladih Srbije uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji, avgust-oktobar 2020) koji se odnose na život mladih u Republici Srbiji, ukazuju na intenziviranje migratornih tendencija mladih u doba pandemije, odnosno da čak 46% mladih obuhvaćenih istraživanjem razmišlja o iseljavanju, a 27% planira da se iseli. Međutim, 41,8% mladih ističe da je pandemija uticala na njihov stav i da sada žele još više da odu iz Srbije. Mladi smatraju da je pandemija negativno uticala na druge mlade, odnosno 73,8% smatra da sada još više mladih želi da ode iz Srbije. Podaci Vestminsterske fondacije za demokratiju ukazuju da Srbija ima jednu od najviših stopa emigracije mladih na Zapadnom Balkanu, tako da zemlja godišnje gubi oko 1,2 milijardi evra. Pored gubitka u ekonomskoj sferi, mogu se očekivati, usled emigracija mladog, reproduktivno sposobnog i radno aktivnog stanovništva i dugoročne demografske posledice (depopulacija, negativni prirodni priraštaj, starenje stanovništva).

Pandemija COVID-19 ima dramatične posledice na starosnu i socioekonomske strukture stanovništva, kao i na dalji demografski, ekonomski i društveni razvoj Republike Srbije. S obzirom na to da demografske projekcije ukazuju na alarmantne posledice postojećih negativnih trendova u kretanju stanovništva, neophodna je sveobuhvatna društvena reakcija u vidu koncipiranja i sprovođenja adekvatnih mera populacione, zdravstvene, ekonomske i socijalne politike. Iako se ne može predvideti kraj i ishod pandemije, nadležni državni organi su pred velikim izazovom kada je reč o kreiranju i sprovođenju odgovarajućih politika u cilju ublažavanja sociodemografskih i drugih posledica pandemije.

Ključne reči: sociodemografske implikacije, pandemija COVID-19, prirodno kretanje stanovništva, migracije, Republika Srbija.

Milica Vesković Anđelković*

Mobilnost građana Srbije u doba pandemije COVID-19

Cilj rada jeste da se prikažu iskustva i stavovi građana Srbije koji su u zemlju ušli neposredno pre ili posle izbijanja pandemije COVID-19. Imajući u vidu da su okolnosti bile potpuno nove, uzrok krize nepoznatih posledica (prvenstveno na zdravlje građana, ali i na njihovu egzistenciju) a strah se velikom brzinom širio, naročito putem medijskog diskursa, došlo je do nestabilnosti čitavog društvenog sistema na planetarnom nivou, pa i u Srbiji. Naime, krajem 2019. godine mediji su izveštavali o pojavi virusa koji se širio kineskim gradom Vuhanom i, zbog komplikacija koje izaziva, punio bolnice širom centralne pokrajine Hubej. Dok je u isto vreme u Srbiji sezonski grip bio u jeku (a te sezone u nešto jačem obliku nego ranije), vesti koje su stizale iz Azije činile su se prolaznim, a očekivalo se da će virus i nestati upravo u Hubeju gde se i pojavio. Međutim, ubrzo se šire vesti o lociranju istog virusa u drugim kineskim pokrajinama, pa zatim izvan Kine i u svim delovima sveta. Ovakva situacija je stvarala izvesnu dozu neizvesnosti, ali i podsticala na formulisanje neophodnih mera u cilju suzbijanja širenja virusa, prvenstveno u okviru Svetske zdravstvene organizacije, a zatim i kod vladajućih struktura svih država.

U okviru mera za sprečavanje širenja zaraze sve evropske zemlje, izuzev Švedske, uvele su mere koje podrazumevaju neki oblik ograničavanja kretanja stanovništva. To je podrazumevalo i da su vlade širom sveta morale da prilagode svoj način upravljanja migracijama novonastaloj situaciji kako bi sprečile veće širenje bolesti. Efekti su prvenstveno prepoznati u zatvaranju granica, zabrani putovanja, zabrani ulaska za one koji dolaze iz određenih zemalja ili restrikcija za sve osim za svoje građane. Takođe, mnoge zemlje su uvele i meru stavljanja u izolaciju svih koji ulaze u zemlju u trajanju od dve sedmice. Do kraja marta preko 150 zemalja uvelo je ovakve mere, pa se taj period može smatrati periodom sa najvećim stepenom ograničenja kretanja. To dalje uzrokuje veliki broj „zaglavljenih“ migranata, zatim izolovanih pojedinaca i čitavih porodica. Ova prinuđena socijalna otuđenost koja, uzgred, nije pogodila samo migrante

---

* Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

već i nemigrantsko stanovništvo, nosila je sa sobom niz neizvesnosti. Pored straha od bolesti, javlja se osećaj neizvesnosti u pogledu zadržavanja trenutnog posla, redovnih prihoda, budućeg mesta stanovanja. Širenje COVID-19 postaje, dakle, ne samo zdravstveni problem već i politički, ekonomski i opštedruštveni problem.

Srbija, kao i druge zemlje, odgovorila je na širenje COVID-19 zatvaranjem granica i uvođenjem potpune zabrane putovanja 19. marta 2020. godine. Kao i u slučaju drugih zemalja, svi građani pristigli nekoliko dana ranije, upućivani su u kućnu izolaciju koja je, bar u tom ranom periodu, bila strogo nadgledana.

Zatvaranje granica, ali i opšta neizvesnost u zemljama destinacije praćena nesigurnošću u pogledu zdravstvene zaštite stranaca u njima, uzrokovalo je veliki priliv povratne migracije. Povratak građana Srbije koji žive u inostranstvu bio je odgovor na poljujanost ekonomskog sistema usled straha od COVID-19, kao i na selektivnost zdravstvenog sistema, ali i njihovog, možda nerešenog statusa u zemlji destinacije. Oni su dolazili u Srbiju kako bi izbegli da ostanu „zaglavljani“ u inostranstvu u situacijama gde su izgubili mogućnost za zaposlenje ili nisu kvalifikovani za primanje socijalne zaštite. Medijski izveštaji iz marta i aprila govorili su o povratku nekoliko stotina hiljada građana Srbije u periodu nakon izbijanja pandemije, uglavnom iz zemalja Evropske unije, gde je naša dijaspora i najbrojnija. Ovi podaci ostaju prilično nejasni i nepotpuni budući da su građani prilikom povratka u Srbiju popunjavali formular, ali su jedino bili pitani iz koje zemlje se vraćaju (kako bi se procenio nivo rizika od COVID-19) a nisu tražene informacije o migrantskom statusu ili dužini boravka van zemlje, ili njihovom ekonomskom statusu ili planovima za ostanak u Srbiji.

Važno je napomenuti da je novouvedenim merama velikim delom pogođena i populacija dnevnih migranata koji su svakodnevno prelazili granicu zbog posla. Pored toga što se mera izolacije odnosila i na njih, za mnoge je posao „od kuće“ bio nemoguć, naročito onih koji su radili u zdravstvenom sektoru, građevinarstvu, transportu i sličnim delatnostima. Time je jedan deo građana ostao bez redovnih prihoda, ali i u strahu od trajnog gubitka posla i siromaštva.

Svesni da je previše nepotpunih informacija da bi se adekvatno procenile posledice povratka građana Srbije iz inostranstva, odnosno one-mugaćavanje mobilnosti naših građana, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta sproveo je istraživanje o praksama, stavovima i iskustvima kretanja i samoizolacije građana Srbije koji su ušli u zemlju nakon izbijanja pandemije COVID-19. Podaci koji su prikupljeni, predstavljaju primarnu empirijsku građu ovog rada. Upitnik je kreiran od strane istraživača Instituta, koji su kasnije i sprovedi onlajn anketiranje. Obuhvaćeni su ispitanici iz sledećih grupa: 1. građani Srbije sa stalnim boravkom

u inostranstvu (radnici, studenti, njihovi članovi porodice); 2. građani Srbije sa privremenim boravkom u inostranstvu (cirkularne migracije i sezonski radnici); 3. građani koji su se slučajno našli van granica Srbije (turisti, pojedinci koji su putovali zbog posla, konferencija, stručnih skupova, oni koji su odlazili iz zdravstvenih razloga); 3. pojedinci koji učestvuju u dnevnim migracijama – prinuđeni su da zbog posla svakodnevno prelaze granicu. Najbrojniji su bili ispitanici koji su se slučajno našli u inostranstvu, uglavnom kao turisti ili su bili na poslovnom putovanju.

Prilikom analize podataka, akcenat će biti prvo, na njihovom doživljaju novih mera koje su podrazumevale ograničenje kretanja i dvonedeljnu izolaciju (koja je kasnije produžena na 28 dana). Mnogi su to doživeli kao nepravdu i neku vrstu diskriminacije. Zatim se analiziraju posledice izolacije u smislu njihovog ekonomskog statusa nakon pandemije, ostvarenosti ciljeva odlaska i dolaska u zemlju. Na kraju, pretpostavljamo da subjektivni doživljaj opasnosti od virusa, utiče na njihovo opravdanje mera koje je država donosila – analiziraćemo da li povratnici smatraju da je izvesna doza autoritarnosti zarad dobrobiti građana Srbije opravdana, dok su opet mnogi u tome videli neprimeren odnos vlasti u koaliciji sa Kriznim štabom prema svojim građanima.

Ključne reči: COVID-19, migracije, stavovi povratnika, izolacija, državne politike.

Jelena Predojević-Despić*

Uticaj COVID-19 pandemije na budućnost radnih migracija: između oštrije bitke za talente i jače kontrole privremenih migracija

Razmatranje uticaja različitih kategorija migranata na razvitak veoma je važno, kako za zemlje destinacije, tako i zemlje porekla. Visokostručni migranti i profesionalci u značajno su većoj meri dobrodošli i smatraju se mnogo relevantnijim za ekonomije zemalja destinacije, ali i zemalja porekla. Međutim, nagle promene na tržištima rada nastale usled pandemije COVID-19, pokazuju da i srednjekvalifikovani i niskokvalifikovani, neretko smatrani kao neželjeni, predstavljaju kategorije radnika koje su od suštinske važnosti za održivost privrede. To se naročito odnosi na radnike u zdravstvu, negovatelje, čistače, sezonske poljoprivredne radnike i dr. Stoga su u tradicionalnim zemljama destinacije sve glasniji zahtevi o potrebi redefinisanja delova imigracionih programa, kao i da se imigracija razmatra ne samo kao činilac ekonomskog napretka, već i na sasvim novi način, tj. da bude deo strategije koja će voditi ka obezbeđivanju stabilnog zdravlja i sigurnosti zemlje.

Nesagledivi su migracioni izazovi i negativne zdravstvene i socio-ekonomske posledice sa kojima se suočava gotovo ceo svet nakon izbijanja pandemije. Migranti, a naročito oni sa privremenim radnim statusom ili neregulisanim boravkom u zemljama destinacije, suočili su se sa brojnim problemima, zbog kojih su dodatno bili izloženi nesigurnosti, zdravstvenom riziku, a neretko i stigmatizaciji, kako u zemljama destinacije, tako i po povratku u zemlju porekla. Samo neki od problema su prekid privremenih radnih ugovora, što je pored umanjenja ili neisplaćene zarade, neretko prouzrokovalo i gubitak mogućnosti legalnog statusa, smeštaja, pristupa socijalnoj zaštiti i zdravstvenim uslugama. Posebne probleme su izazvale mere ograničavanja kretanja i zatvaranje granica, što je migrantima dodatno otežalo povratak u zemlje porekla i pored napora država da donesu privremene mere i organizuju pomoć svojim građanima u inostranstvu. Podaci Granične policije Srbije pokazuju da se u toku marta i

---

* Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja

aprila u zemlju vratilo više od četiristo hiljada državljana Srbije nezavisno od njihovog statusa u inostranstvu.

Iako je još uvek rano da se donose zaključci na koji način će pandemija COVID-19 uticati na buduće globalne radne migracije, uticaj migracija na socio-ekonomski razvitak i zemalja destinacije, i zemalja porekla neće biti manji nego pre izbijanja pandemije. Iako se očekuje da će radne migracije doživeti preobražaj, ne smatra se da će doći do uspostavljanja novih oblika ili značajno izmenjenih trendova, već će procesi koji su ranije trajali deceniju ili dve, nakon pandemije biti višestruko skraćeni. Međutim, kompleksan uticaj pandemije na svetsku ekonomiju može dovesti do regionalizacije migracija, kao i ubranog razvitka novih centara koji će privlačiti različite grupe radnih migranata i studenata. Imajući u vidu ne samo novonastale migracione izazove, već i druge demografske promene i starenje stanovništva, uloga gradova i regiona u privlačenju i zadržavanju migrantskog stanovništva će biti veoma bitna.

Tehnološki napredak je segment koji će uticati i na selektivnost migranata, naročito zato što je dodatno podstaknut izazovima pred kojima su se našle ekonomije tokom pandemije. Automatizacija dobija sve više na značaju i postaje sve zastupljenija u sferi rada, naročito u poljoprivredi, nezi i drugim srednje i nisko kvalifikovanim poslovima koji su se pokazali kao esencijalni. Međutim, to ne znači da će i ideo rada migranata da bude promenjen. S obzirom da se tokom pandemije pokazalo da domaće stanovništvo ne želi da obavlja teške i slabo plaćene poslove i pored toga što su ostali bez posla, ideo nisko kvalifikovanih migranata u imigracionim zemljama bi mogao i da se uveća u skoroj budućnosti. Digitalizacija i mogućnosti rada na daljinu tokom poslednjih godinu dana su značajno pomogli da se umanje negativne posledice u društvu. Međutim, i pored toga što je u mnogim zemljama dosta usluga prebačeno na internet platforme, za sada poslovi koji mogu da se obavljaju na daljinu pripadaju maloj grupi privilegovanih zanimanja. Stoga, smatra se da će pandemija podstaći razvitak mogućnosti za angažovanje rada visoko kvalifikovanih stranaca bez fizičkog prisustva u zemlji destinacije. U tom smislu, i uloga tzv. digitalnih nomada, a možda i povratnih migracija, će biti sve veća.

Imajući u vidu navedene izazove, može se zaključiti da će imigracione zemlje napraviti zaokret u definisanju imigracionih politika i mera. S jedne strane, sve otvorenije će se voditi oštra borba za privlačenje i zadržavanje migranata čija će znanja i kvalifikacije moći da se najoptimalnije iskoriste za socio-ekonomski razvitak. Sa druge strane, predviđa se veća selektivnost i rast nesigurnosti nisko kvalifikovanih stranih radnika, uz povećanje udela migranata sa kratkoročnim radnim vizama ili nereguliranim radnim statusom.

Takva situacija će zemalje porekla voditi u sve nepovoljniji položaj. Zato unapred treba sagledavati moguće negativne posledice i preduzimati mere koje će omogućiti veću i efikasniju zaštitu prava radnih migranata. Ovo se naročito odnosi na nisko kvalifikovane i privremene migrante, s obzirom da se pokazalo da su oni neizostavni privredni činioci, a ne samo njen pratilac. Takođe, u svetlu sve prisutnije digitalizacije, potrebno je ubrzano razvijati okvir za širu zastupljenost digitalnih transnacionalnih radnih praksi, koje će mnoge mlade, talentovane i obrazovane opredeliti da ostanu ili da se vrate u zemlji porekla, a rade i doprinose razvitku ekonomije i svoje i drugih država.

Ključne reči: radne migracije, COVID-19, imigracione politike, privremene migracije, ekonomski razvitak.

Danica Šantić*

Marija Antić*

Milica Todorović*

Izazovi u upravljanju migracijama u Republici Srbiji u vreme pandemije COVID-19

Širenje virusa korona i njegov uticaj na prostornu mobilnost stanovništva i na globalnom i na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou bez presedana je u novijoj istoriji. Restrikcije i ograničavanje putovanja i kretanja, zatvaranje granica, promene na tržištu rada i negativni ekonomski efekti izazvani postojećom zdravstvenom krizom, različito su uticali na određene kategorije migranata. Analize u pojedinim državama sveta ukazale su da je postojeća situacija imala najviše uticaja na iregularne migrante koji su ostajali „zaglavljani“ u državama tranzita, a azilna procedura značajno usporena u državama destinacije. Pored toga, radnici migranti su ostajali bez posla, što je neposredno uticalo na njihov status u emigraciji i donošenje odluke o povratku, a posredno je imalo efekta i na iznos novčanih doznaka u zemljama porekla.

Pandemija COVID-19, mere koje su vlade država preduzele u cilju prevencije njenog širenja, kao i posledice na različite kategorije migranata imale su značajan uticaj i u regionu Zapadnog Balkana. Jedno od najvažnijih pitanja 2020. godine bilo je upravljanje migracionim tokovima – povratnim migracijama pripadnika dijaspori i pitanje iregularnih migranata koji tranzitiraju Balkanskom migracionom rutom. Republika Srbija se, kao država sa brojnom dijasporom i jedna od ključnih država na neformalnom koridoru između Afrike i Azije ka Evropi, suočila sa brojnim izazovima u upravljanju migracionim tokovima već na samom početku. Tako se već do marta 2020. godine i proglašenja vanrednog stanja u državi, iz dijaspori vratilo više od 300.000 lica, što je izazvalo oprečne izjave zvaničnika, ali i reakcije javnog mnjenja, od prihvatanja, do duboke zabrinutosti zbog širenja virusa od strane populacije povratnika. Sa druge strane, retorika prema iregularnim migrantima bila je značajno drugačija, uz naglašavanje da ne postoji razlika u tretiranju ovih lica i autohtonog stanovništva. I pored toga, u svim centrima za prihvatanje iregularnih migranata, kojih je u

* Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet

trenutku proglašenja vanrednog stanja na teritoriji Srbije bilo 9.000, važila je zabrana njihovog napuštanja, a vojska je preuzela monitoring nad sprovođenjem mera u njima. U uslovima porasta ksenofobije, koja je od strane određenih struktura društva snažno prihvaćena i podržana, postavlja se pitanje da li se problematika migracija transformisala iz domena humanitarnog pristupa i otvorenih granica u bezbedonosno pitanje, kao novu realnost.

Ključne reči: upravljanje migracijama, povratnici, iregularni migranti, COVID 19, Srbija.

Marko Filipović*

Nikola Krunic**

Analiza dnevne pokretljivosti stanovništva u funkciji reagovanja u vanrednim uslovima

Praćenje i analiziranje pravaca i obima dnevne migracije stanovništva, kao i strukturnih obeležja dnevnih migranata, može imati značajnu ulogu prilikom planiranja i organizacije u vanrednim uslovima, kao što je i zdravstvena i socijalna kriza izazvana pandemijom COVID-19. Svi oblici prostornog kretanja stanovništva predstavljaju rizik od potencijalnog teritorijalnog širenja virusa, pri čemu treba uzeti u obzir da je dnevna migracija jedan od najfrekventnijih oblika kretanja. Cilj ovog rada jeste da prikaže iskustva određenih zemalja prilikom ograničavanja prostorne mobilnosti stanovništva u nastojanju sprečavanja širenja virusa, kao i rezultate i zaključke dobijene nakon sprovedenih mera. U slučaju primene navedenih ograničenja na teritoriji Republike Srbije, praćenje dnevnih migracija radne snage, na osnovu popisnih podataka, može da posluži kao osnova za njihovo sprovođenje. Cilj analize je određivanje obima dnevne promene broja stanovnika, koji treba uzeti u obzir prilikom sprovođenja i kontrole sličnih mera na pojedinim naseljima ili delovima naselja Srbije.

Nasuprot težnji modernih tekovina savremenog društva da se umanjí značaj ili u potpunosti izbríšu granice između država, u vanrednim uslovima koje je izazvala pandemija COVID-19, svedoci smo jačanja uloga granica različitih nivoa. Od granica kontinenata i unija država, preko državnih i granica regija unutar zemalja, do granica naselja, pa i delova samih naselja, linije razgraničenja ponovo postaju značajan faktor. Posebno treba istaći zatvaranje spoljnih granica EU za slobodan protok stanovništva, odnosno sa zemljama koje nisu članice, zatim ponovno stavljanje u funkciju granica između zemalja u okviru same Unije, kao i izolovanje pojedinih pokrajina ili naselja i slične primere. I na teritoriji Srbije, kao i drugih država, sprovedeno je zatvaranje gradova kao mera u cilju sprečavanja širenja virusa, dok je zatvaranje pojedinih gradskih celina našlo učestalú primenu na primeru španskih gradova. U većim gradovima, kao što su Madrid i Barselona, u više navrata bila je na snazi mera

* Srpska akademija nauka i umetnosti, Geografski institut „Jovan Cvijić“

** Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije

zabrane slobodnog kretanja stanovništva između gradskih opština, odnosno delova gradova. U analizama korišćenja javnog prevoza u toku sprovođenja navedenih mera, određen je udeo „onih koji ne mogu da ostanu kod kuće”. Na osnovu toga izvedeni su zaključci, među kojima i da je najmanji stepen smanjenja prostorne mobilnosti uočen kod socijalno najranjivijih grupa, odnosno delova grada, a najveći stepen smanjenja mobilnosti kod delova grada sa velikim udelima uslužnih delatnosti i visokim nivoom prihoda. Do sličnih zaključaka došlo je i u okviru istraživanja na osnovu podataka o korišćenju mobilnih telefona na teritoriji SAD.

Sa aspekta proučavanja dnevnih migracija stanovništva, koncept privremene populacije dobija na značaju poslednjih decenija u većem delu sveta, između ostalog, i zbog reagovanja u vanrednim uslovima. Kako dnevni migranti u svom naselju stanovanja predstavljaju stalnu populaciju, tako u mestu rada čine privremenu populaciju, odnosno dnevno stanovništvo. Zbog razlika u pristupu, potrebama određenih delova sveta i obuhvata privremene populacije, nije usavršena standardna metodologija za njenu procenu. Osnovni izvori podataka predstavljaju veličinu populacije u određenom trenutku, pri čemu nije uzeta u obzir kratkoročna populaciona dinamika prouzrokovana privremenom mobilnošću stanovništva, odnosno prostornim kretanjem koje ne rezultira promenom mesta stalnog stanovanja. Najznačajniju komponentu privremene populacije, u ovom slučaju, predstavlja dnevna migracija, odnosno svakodnevno putovanje na posao. Ovakav oblik prostorne pokretljivosti stanovništva može imati značajan uticaj na obim i strukturu populacije na vrlo malom prostoru, utičući na zdravlje, saobraćaj, snabdevanje i sl., kao i na mogućnost reagovanja u vanrednim situacijama.

Uzimajući u obzir vanredne uslove izazvane pandemijom COVID-19 i mere ograničenja kretanja u cilju suzbijanja širenja virusa, sprovedene na različitim teritorijama, napravljena je veza sa dnevnim urbanim sistemom Srbije. Urađena analiza ima svrhu da prikaže obim dnevnog kretanja stanovništva, koji treba imati u vidu, u slučaju sprovođenja mera ograničenja kretanja ili izolovanja pojedinih naselja i delova naselja na teritoriji Srbije. Na osnovu određenih istraživanja dnevnih migracija na ovom prostoru, a prema rezultatima posebne obrade podataka Republičkog zavoda za statistiku iz Popisa 2011. godine, predstavljena je razlika između dnevnog i noćnog stanovništva nekih od najvažnijih centara rada u državi. Prilikom analize prostorno-vremenske raspodele stanovništva, odnosno određivanja razlike između noćnog i dnevnog stanovništva, korišćeni su podaci o dnevnim migrantima koji obavljaju zanimanje. Posebna pažnja je posvećena Beogradu, najznačajnijem centru rada, kao i njegovim unutarnaseljskim kretanjima radne snage.

Ključne reči: dnevne migracije, vanredni uslovi, privremena populacija, pandemija, Srbija.

Vlasta Kokotović Kanazir*

Marija Drobnjaković*

Milena Panić*

Mera samoizolacije u Srbiji tokom pandemije COVID-19 – izazov za pogranične opštine

Sa pojavom prvih slučajeva COVID-19 u Evropi, većina zemalja je uvela meru obavezne samoizolacije za građane koji dolaze iz inostranstva, pa je tako postupila i Republika Srbija. Područje Centralne i Istočne Evrope zahvaćeno masovnim povratkom građana sa rada ili školovanja u inostranstvu. U Srbiji je 16. marta 2020. godine uvedeno vanredno stanje, kao i obavezna samoizolacija u trajanju od 14 dana za sve građane koji dolaze iz drugih zemalja (28 dana za zemlje iz crvene zone). Procene su da je u periodu od 5. marta do 21. marta u Srbiju došlo 317.854 lica (iako za to ne postoje zvanični podaci). Mera stavljanja pod zdravstveni nadzor, potom i obavezna samoizolacija predstavljale su ključna sredstva za upravljanje mobilnošću tokom zdravstvene krize u Srbiji. Mera samoizolacije predstavlja veliki izazov za građane, jer iziskuje „pauziranje” svih životnih aktivnosti, u smislu socijalnog i ekonomskog delovanja, a posebno ugrožava odvijanje životnih aktivnosti stanovništva u pograničnim delovima Republike Srbije, usled ograničavanja svakodnevne prekogranične cirkulacije.

Za potrebe ovog istraživanja korišćeni su zvanični podaci o broju i prostornoj distribuciji građana u samoizolaciji, objavljeni na sajtu covid.data.gov.rs, u periodu od 24. 3. 2020. do 13. 10. 2020. godine. Najveći broj lica u samoizolaciji (76.029 lica) registrovan je 3. aprila 2020. godine. Uključeni su podaci o broju samoizolovanih lica, potom udeo lica u samoizolaciji u ukupnom stanovništvu kao i udeo zaraženih lica u ukupnom broju lica u samoizolaciji. Za potrebe dodatnih analiza dovedeni su u odnos podaci o broju lica u samoizolaciji i podaci o udelu lica na radu i boravku u inostranstvu. Prostorni aspekt ovog istraživanja podrazumeva nivo opština u Republici Srbiji, za koje postoje raspoloživi podaci.

Dobijeni rezultati istraživanja pokazali su da je najveći broj lica u samoizolaciji registrovan u Beogradu (16.654), Novom Sadu (3883),

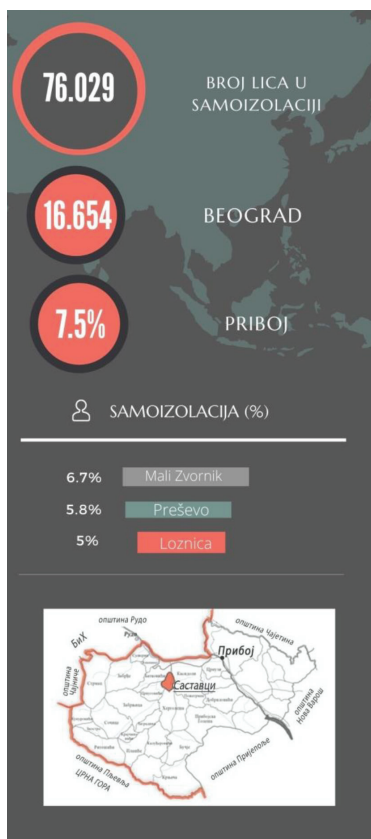
* Srpska akademija nauka i umetnosti, Geografski institut „Jovan Cvijić”

Loznici (3782), Nišu (2407), Leskovcu (1892) i Priboju (1841), a najmanji u opštinama Crna Trava (2), Gadžin Han (31), Trgovište (45) i Opovo (47). Udeo lica u samoizolaciji u ukupnom stanovništvu beleži najveće vrednosti u opštinama Priboj (7,5%), Mali Zvornik (6,7%), Preševo (5,8%) i Loznica (5%), koje se nalaze upravo u pograničnoj zoni. U više od polovine opština udeo lica u samoizolaciji u ukupnom stanovništvu je ispod 1%. Opštine sa najvećim brojem zaraženih u odnosu na broj lica u samoizolaciji (više od 50%) su Crna Trava, Doljevac, Gadžin Han.

Da li su opštine sa najvećim brojem lica u samoizolaciji tradicionalno emigracione opštine? Da li se najviše ljudi vratilo u opštine koje imaju najviše lica na radu u inostranstvu? Koji su realni uzroci povećanog broja lica u samoizolaciji u pograničnim opštinama? Odgovore na ova pitanja autori su pokušali da izvedu ukrštanjem kategorija lica u samoizolaciji i lica na radu ili boravku u inostranstvu. U prvih deset opština rangiranih sa najvećim udelom lica u samoizolaciji izdvaja se opština Kladovo sa relativno visokim udelom lica na radu i boravku u inostranstvu (24,9%). Činjenica da se tradicionalno emigracione opštine nisu našle na listi opština sa velikim udelom samoizolovanih, upućuje na sledeće zaključke:

- da su pogranične opštine, zbog dnevne prekogranične cirkulacije, upravo bile najviše „pogođene“ merom samoizolacije;
- da su se iz inostranstva vraćali uglavnom građani na kraćem boravku;
- da se „otvaraju“ nove emigracione zone (posebno veliki gradovi).

Kao primer reprezentativne pogranične opštine izdvojili smo opštinu Priboj – sa najvećim udelom lica u samoizolaciji u odnosu na ukupan broj stanovnika. Šta je uzrok tome? Opština Pribojsmeštena je na tromeđi država Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, između kojih se tradicionalno ostvaruje razmena roba i stanovništva i održava bliska veza u privrednim, administrativnim i ličnim aspektima. Saobraćajnice koje povezuju pogranična naselja na teritoriji opštine,

delimično zalaze na teritoriju susedne države, te se stanovništvo svakodnevno registruje na pograničnim prelazima prilikom putovanja na relaciji centar opštine – pogranično naselje. Položaj opštine specifičan je i po tome što se na njenoj teritoriji nalazi enklava koja administrativno pripada Bosni i Hercegovini. Prilikom putovanja do enklave, stanovnici moraju više puta prelaziti granicu. Navedene okolnosti uslovile su nestandardno visok broj lica u samoizolaciji. Da li je takav vid ponašanja „siva zona” pri sagledavanju obima i posledica pandemije? U tom pogledu ova analiza nudi mogućnost razumevanja i pravilnog tumačenja ove pojave na prostoru pograničnih opština Republike Srbije.

Ključne reči: COVID-19, samoizolacija, pogranične opštine, migracije.

Svetska zdravstvena organizacija proglasila je globalnu pandemiju uzrokovanu virusom SARS-CoV-2 11. marta 2020. godine. Kako pandemija sazreva, broj smrtnih slučajeva raste alarmantnom brzinom u svetu. U iščekivanju sticanja kolektivnog imuniteta, mere koje su države najčešće uvodile, odnosile su se na ograničavanje kretanja stanovnika. Takvo stanje uzrokuje posledice po društvo koje će dugo biti u fokusu naučne zajednice. Postoji veliko interesovanje za međunarodna upoređivanja rezultata istraživanja tokom pandemije koronavirusa. Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka i Društvo demografa Srbije organizovali su 25. marta 2021. godine online regionalni naučni skup pod naslovom „COVID-19: socio-demografski procesi, izazovi i posledice pandemije”. Na skupu je prezentovano ukupno 21 rad, istraživača iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Severne Makedonije i Srbije (oko 50 učesnika). Izlaganja su organizovana u tri sesije: Smrtnost usled pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2, COVID-19 i posebne populacione i društvene grupe i COVID-19: migracije i tržište rada. Na kraju svake sesije učesnici su imali priliku da prodiskutuju nalaze i postavljaju dodatna pitanja autorima, odnosno iznesu sopstvena zapažanja. Opšta je ocena da je skup došao u pravom trenutku, da je odgovorio na potrebu za širom razmenom mišljenja i istraživačkih rezultata u regionu.

9 788670 932449

www.idn.org.rs